

A Balaton-Felvidék románkori templomai

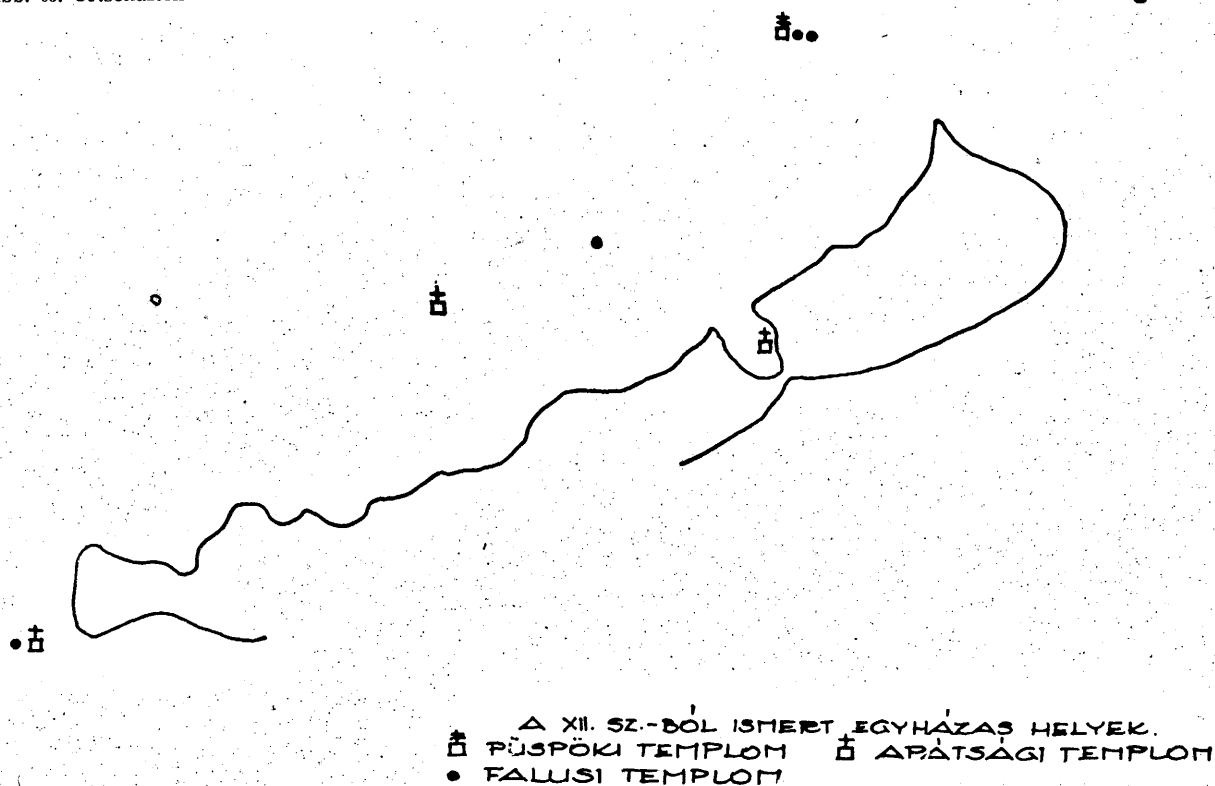
Az utóbbi tíz évben a Balaton környékén több középkori templom és templomrom helyreállítására, védelmére került sor. Ezt a munkát az Országos Műemléki Felügyelőség végeztette és végezteti azóta is folytonosan. A helyreállítási munkát legtöbb esetben régészeti feltárás előzte meg és tudományos igényű feldolgozás követte. Az írott adatok összegyűjtése és a források felkutatása mellett minden esetben analógiák sora gyűlt össze, méghozzá nem távoli tájról, hanem a szűkebben vett Balaton-vidékről. E téren is bebizonyosodott tehát a Balaton környékének rendkívüli gazdagsága, az emléktárgyak számottevő mennyisége, művészettörténeti minősége

és ezzel együtt a hazai emléktárgyakban elfoglalt jelentősége.

Veszprém hazánk műemlékekben leggazdagabb megyéje. Területén 217 helységben a hivatalos „Műemlékjegyzék”¹ 1160 épületet tart nyilván. Ebből 188 műemlék, 860 műemlék jellegű, 112 pedig városképi vagy faluképi jelentőségű épület. Mindez a hatalmas emléktárgyak főként négy járásban, a keszthei, a sümegi, a tapolcai, a veszprémi járásban található, tehát a Balaton tágabban vett környezetében, az úgynevezett Balaton-Felvidéken. A hivatalos jegyzék az 1160 védett épületből 65-öt jelez román stílusúnak, vagy olyannak, amelyben román-

63. kép. A XII. századból ismert egyházas helyek.

Abb. 63. Ortschaften mit Kirchen vom XII. Jh.

kori részlet van. A Balaton-Felvidék területét vizsgálva azt látjuk, hogy a hatvanötből negyven itt helyezkedik el.

Művészettörténeti kutatásunk már régen felfigyelt a terület gazdagságára. A Balaton-Felvidék művészettörténeti irodalma egyidős a magyar művészettörténeti irodalommal. Éppen száz esztendeje, hogy Rómer Flóris számbavette a terület fontosabb műemlékeit.² Századunk elején Békefi Remig írta le és foglalta össze a Balaton környékének középkori emlékeit.³ Művét azóta is forrásértékűnek tartjuk. Őt követve összefoglaló művek és részlet-tanulmányok hosszú sora foglalkozott a vidék feltűnően gazdag és változatos művészeti kincseivel.⁴ Hosszú évtizedek kutatása bővítette, gazdagította ismereteinket erről a területről, de még mindig nem mondhatjuk azt, hogy mindent tudunk róla.

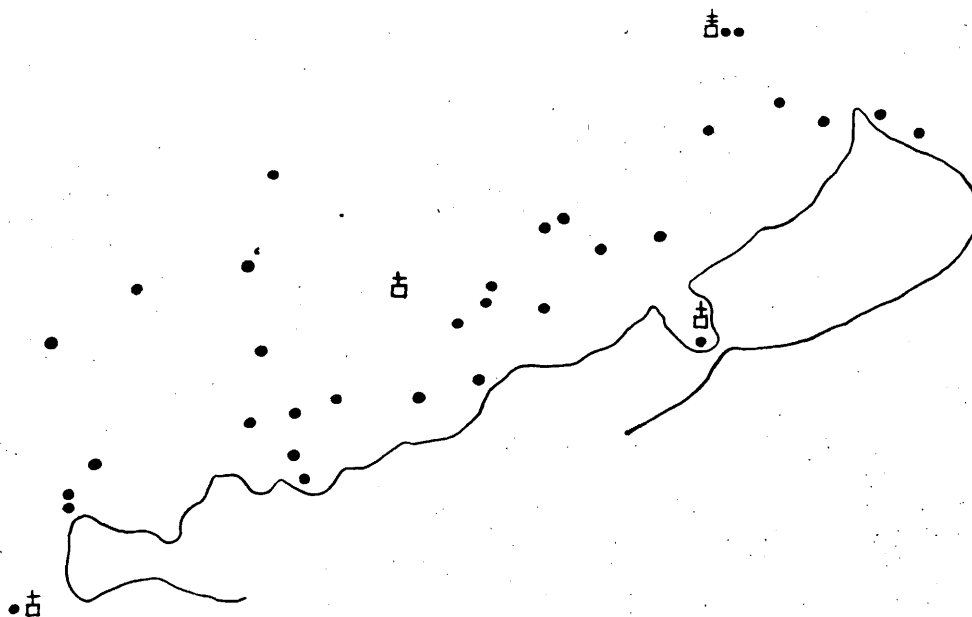
Talán legjobb példa erre éppen a fent idézett

rövid statisztika egyetlen adata: a hivatalos jegyzék 40 román kori emléket tart számon, ezzel szemben a valóságban közel hetvenet találunk itt. Köztük vannak majdnem érintetlen, vagy alig módosított román templomok, mint Felsőörs és Szentkirályszabadja temploma, vagy a kisebbek között Egregy és Balatonszepezd. A teljesen átépítettek közül elég csak a litéri és a zánkai református templomokat, illetve azok jelentős román kori részleteit említenünk. A példaképpen említettek mellett román kori templomromok és átalakított templomok hosszú sora húzódik az északi part mentén, Balatonfűzfőtől egészen Zalavárig.

Az eddigi kutatásnak érdemei mellett hiányossága, hogy csak a szem előtt levő, könnyen megközelíthető emlékeket ismertette, azokat tanulmányozta. Így lehetséges az, hogy a Balaton-Felvidék talán legismertebb műemlékét, az egregyi templo-

64. kép. A XIII. századból ismert egyházak helyek.

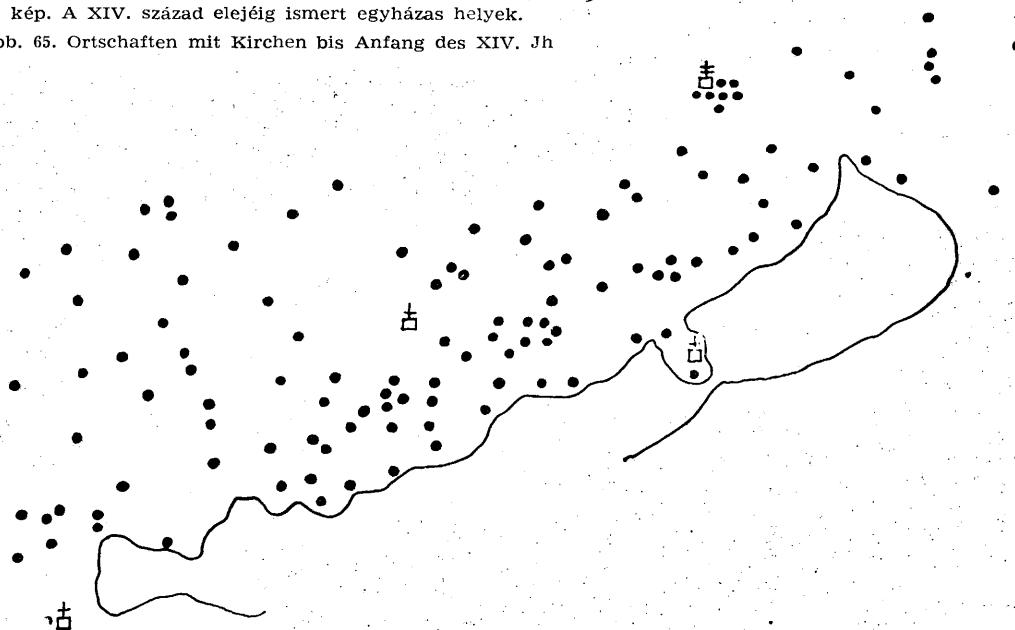
Abb. 64. Ortschaften mit Kirchen vom XIII. Jh.

A XIII. SZ.-BÓL ISMERT EGYHÁZAS HELYEK.

65. kép. A XIV. század elejéig ismert egyházas helyek.

Abb. 65. Ortschaften mit Kirchen bis Anfang des XIV. Jh

A XIV. SZ. ELEJÉIG ISMERT EGYHAZAS HELYEK

mot tanulmányok egész sorában említik, a Káli-, vagy a Csicsói-medence romjairól pedig jóformán semmit sem tudunk.

A második hiányosság a művészettörténeti kutatás vizsgálódásának módszereiből szinte természetesen adódik, ez pedig az építészettörténet sajátos szempontjainak elhanyagolása. Tanulmányok hosszú sora foglalkozik területünk műemlékeinek szobrászatával, kőfaragó művészetével, freskómaradványaival, de alig-alig találunk egyet, amely a felhasznált anyagról, annak megmunkálásáról, az abból épített szerkezetről, az épületek tér- és tömegképzéséről beszélne.

Ha tehát a Balaton északi oldalának románkori emlékeit akarjuk bemutatni, legelső feladatunk az emléktanyag hiánytalan felkutatása és számbavétele. Ezután össze kell gyűjtenünk a rájuk vonatkozó ismert és közölt történeti, művészettörténeti és régészeti anyagot és azt lehetőleg levéltári kutatással kell bővítenünk. A fentiek ismeretében lehet azután

az összegyűjtött építészeti anyagot részletes építészettörténeti vizsgálat alá vetnünk, vagyis sajátos műszaki szempontok alapján elemeznünk minden egyes épületet.

Ezek után lehet megvizsgálnunk, hogy a vidék románkori művészete és benne az építészet, milyen volt, hogyan és milyen hatások alatt alakult, egységes-e a terület építészete, voltak-e helyi sajátosságai, alakultak-e ki önálló, esetleg helyi formák és típusok? Az egybegyűlő adatok talán arra is fényt derítenek, hogy kik voltak az építtetők és kik az építők, az utóbbiak hogyan és milyen módon, esetleg milyen szervezeti formák között dolgoztak. Ehhez természetesen meg kellene vizsgálnunk a terület esetleges építészeti előzményeit és nem utolsósorban a korabeli építészeti központokat és azok hatását. Közöttük elsősorban Veszprémre gondolunk, mint a tárgyalt területet magában foglaló püspökség központjára, de ide kell sorolnunk a korai alapítású monostorokat: Zalavárt (1019), Tihanyt

az Alföldön is bőven lehetett, ... ott viruló kultúrának kellett lennie.”⁶

2

A szakirodalom a ma ismert templomokat és templomromokat általában XIII. századinak tartja. Ha azonban egy pillantást vetünk az 1951—53-ban feltárt zalavári XI. századi temetőkápolna alapraj-

66. kép. A Balaton-Felvidék román kori műemlékei.

Abb. 66. Kunstdenkmäler des Balatonoberlandes aus der romanischen Zeit.

The map shows the Balaton-Felvidék region with the following place names marked by small squares:

- OSKÚ
- SÓLY
- VILONYA
- BERHIDA
- VESZPRÉM
- LITKE
- SEBENTKIRÁLYSZABADJA
- MÁHA
- FELSO-
- ALSOORS
- CSOPAK
- KEK
- B KOVESD
- PECSÉLY
- KISDORGICSE
- FELSDORGICSE
- OVENYER
- KOVESD
- APATI
- TIHANY
- TIHANY-ÚSZAK
- ZANKA
- SÓSTÓKÁL
- TÓTFŐSKÁL
- KEREKIKAI
- CSOBÁNC
- GYULAKESZI
- KISAPÁTI
- HEGYHAGAS
- KÁPTALANTÓTI
- KISÖRS
- ECSEK
- KEVFÜLÖP
- B SZEPESZ
- BADACSONY
- SEGLIGET
- B EDERICS
- KESZTHELY
- ALSOÓRÁHOK
- FENÉKPUSZTA
- ZALAVAR
- EGREGY
- ZALASZÁNTÓ
- SARVÁLY
- UEBER
- SÁSKA
- DABAS
- TALIANDÖRÖG
- NAGYVÁZSONY
- NEMESLEANYFALU
- CSEPELY
- RENDEK
- SZENTISTVÁN
- CSAB
- GYEPUKAJÁN-KESZI

A BALATONI FELVIDÉK ROMÁN KORI MŰEMLEKEI

zára, rögtön feltűnik azonossága a terület egyéb íves szentélyű templomaival, amelyeket XIII. századnak tartunk (pl. Kisdörgicse, Zánka, Badacsony-Lád, Alsópáhok stb.) és amelyeknek egy része kétségtelenül korábbi. Korán megindult tehát a kőépítkezés, először csak a monostorok körül, később a népesség számának emelkedésével a sorra települő új falvakban, ahogy az az oklevelek adataiból is kitűnik. Az ezek és az eddigi feltárások alapján felrajzolt térkép (63. kép) tanúsága szerint a XI–XII. században a Balatontól északra, elterülő vidéken alig ismerünk falusi templomot. A XIII. század második felében azonban — most már csak az okleveles adatokra támaszkodva — sűrűsödik a térkép (64. kép), a XIV. század elejére pedig (65. kép) több középkori templomról tudunk, mint ahány ma található ezen a területen.⁹ Az oklevelek általában az egyszerű említésen túlmenően nem beszélnek a templomokról és az adatokból nem tudjuk meg, hogy miből és hogyan épültek, mekkorák és milyenek voltak. A mellékelt térképsorozat azonban máris meggyőz bennünket a Balaton-Felvidék egykori gazdagságáról. Végül a 66. képen bemutatjuk a mai műemlékállományt. A két utolsó térkép összehasonlítása egyben jól mutatja a pusztulást is, amely nemcsak a XVI–XVII. századi török háborúk és a barokk-kori átépítések, hanem nagy részben a XIX–XX. század nemtörődömségének szomorú eredménye is.¹⁰

A következőkben betűrendben ismertetjük az eddig felkutatott emlékanyagot, lehetőség szerint egy-egy alaprajzzal. Minden műemlék esetében közöljük a község és a járás nevét és ezen belül az esetleges elpusztult községét is, az épület pontos vagy megközelítő helyével együtt és M vagy MJ betűvel a hivatalos műemlékjegyzékben feltüntetett minősítését (műemlék vagy műemlék jellegű épület). Ezután az épület jellegének meghatározása, majd a település középkori történetének rövid összefoglalása következik, ezt pedig a templomra vonatkozó adatok követik. Az épületről vagy romról részletekre ki nem térő leírást adunk és végül ismertetjük a rá vonatkozó fontosabb irodalmat.¹¹ A felsorolásban olyan emlékek is szerepelnek, amelyeknek ma már csak a helyét tudjuk, de alaprajzuk és leírásuk fennmaradt, vagy régészeti feltárás hozta őket napvilágra.

A közölt felsorolás természetesen nem teljes, nem is lehet az. Teljessé csak hosszú régészeti munkával lehetne tenni, hisz romok tömegét kellene hozzá feltárni, ismerteket és olyanokat, amelyeknek ma már a helyét sem ismerjük pontosan, csak azt tudjuk róluk, hogy száz évvel ezelőtt még itt-ott emlegették őket. Nem egyet közülük már századunk-

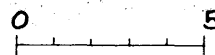
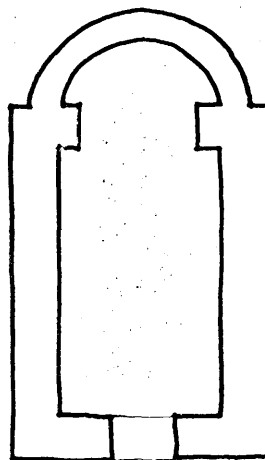
ban bontottak le. Ezekről is beszámolunk röviden és közöljük azoknak a falusi templomoknak a jegyzékét is, amelyekről az ismert okleveles adatok a XIV. század elejéig emlékeznek meg, tehát feltehetően román stílusúak vagy legalábbis románkori eredetűek voltak, de napjainkra nyomtalanul eltűntek.

1. ALSÓPÁHOK (keszthelyi járás), templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: feltárt és visszatemetett alapfalak a falutól északnyugatra levő „Ötemető”-ben.

Története: A községet 1259-ben kapta Nádasd nemből Csapó fia András, mint a zalai vár földjét, amelyben timárok laktak. 1283-ban már három Páh faluról írnak, közöttük a mai Alsópáhok az akkori Hosszúpáh. A XV. századtól a Nádasd-nb. Gersei Pethőké a falu, amelyben birtokai vannak még a fehérvári Szt. Katalin kápolnának, a pápói prépostságnak és a Mezőlaki Zámboéknak is. A templomot először 1369-ben említik, ekkor Szt. Margit tiszteletére volt szentelve. 1948-ban ásta ki Szántó Imre.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom volt, nyugati oldalán bejáratral. A zalavári XI. századi temetőkápolnával való alaprajzi és méretbeli azonossága alapján valószínűleg korai, talán még XI. századi. (67. kép.)

67. kép. — Abb. 67. Alsópáhok.

Irodalom: Békefi 171, Holub III. 592–597., Szántó Imre: Egy dunántúli falu. Alsópáhok története. Bp. 1960. 55–56.

2. ALSÓÖRS (veszprémi járás), ref. templom. M.

Jellege: Barokkban átépített középkori templom, román és gótikus részletekkel.

Története: Eredetileg királyi birtok. A XIII. század közepén királyi udvarnokok, szakácsok, királynéi tárnokok és mellettük a XII. századtól a veszprémi káptalan népei laktak. A XIII. század második felében a fentiek mellett Vázsony-nb. Mencselyi Mór, a Lőrintelek, az Ajkaiak, valószínűleg a Rátót nemzetség, a rátóti monostor, a bakonybéli apátság, a veszprémvölgyi apácák és a vásárhelyi apácák is részbirtokosok. A XIV–XV. században is sok birtokosa van, főleg a veszprémi káptalan, a Rátót-nem Őrsi ága, a bakonybéli és a pannonhalmi apátságok. Az alsóörsi templomot először 1318-ban említik. Ekkor még Felsőörshez tartozik és csak 1478-ban lesz önálló plébánia az alsóörsi Szűz Mária egyháza. — 1738-ban építették mai formájában teremtemplommá, 1807-ben, 1888-ban és 1949-ben javították.

Leírása: A falu feletti erdős domb oldalában fekszik. Egyhajós, keletelt protestáns teremtemplom, téglalap alaprajzzal, nyugati oldalán a homlokzat síkjában álló toronnyal. Déli oldalán nyitott előcsarnok. A torony alatt XIII. századi boltozott kegyúri karzat, a nyugati homlokzat sarkain ferde támpillérek, a tornyon gótikus résablakok, az előcsarnokban csücsíves, tagozott bejáratú kapu, XV. századi.

Irodalom: Békefi 169., Holub III. 572–576., Genthon, 1959. 13., Veszprémi reg. 90., Entz–Gerő 51., Bedy Vince: A felsőörsi prépostság története, Veszprém, 1934., 24, 55, 109., Römer jkv. VI. 72–73., Entz Géza: Gótikus udvarház Alsóörsön. Műv. Tört. Ert. 1956. évi 2–3. szám, 127–128.

3. ASZÓFŐ (veszprémi járás), kövesdi templomrom. M.

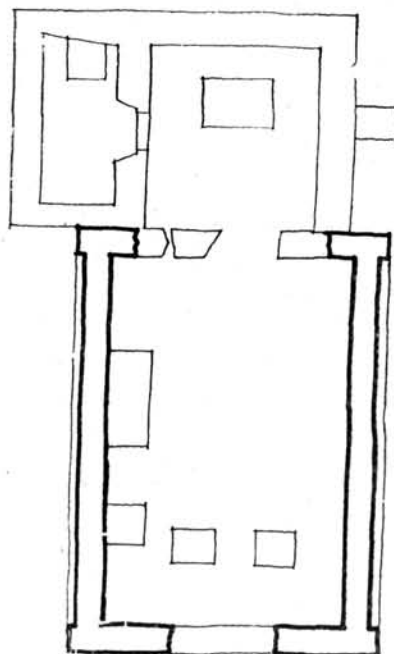
Jellege: Szántóföldek között, az aszófői vasútállomás és a Balaton között álló templomrom.

Története: Kövesdet a tihanyi apátság hamis, 1093-as évszámú összeírása említi először. A tihanyi apátság és helyi nemesek falva, a XIV–XV. században rajtuk kívül idegen birtokosai is voltak. A templomnak nincs oklevéles említése. Először 1874-ben ismertette Römer. 1958-ban tártá fel az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Építéstörténeti tanszéke dr. Fehér Géza műzeológus közreműködésével, majd ők végezték a részleges helyreállítást is az OMF segítségével és dr. Zádor Mihály adjunktus vezetésével.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templomrom, a szentély északi oldalán sekrestyével, nyugati bejáratú és a hajó nyugati végében egykori kegyúri karzat pillérei és boltozatainak helyeivel. A szentélyben és a sekrestyében falazott oltár alapjai. A nyugati homlokzaton későromán ívsoros párkány része, alatta a kapuzat ormának lenyomata.

A látható részletek és az ásatás során előkerült kőfaragványok alapján 1260–70 körül épült. Zádor szerint ekkori szentélye ismeretlen, mert a mai a sekrestyével együtt későbbi, XIV. századi. XV. század végi pasztoforiuma ma a tihanyi múzeumban van. (68. kép.)

Irodalom: Békefi 123., Holub III. 436–438., Genthon, 1959. 15., Entz–Gerő 86., Radnóti–Gerő 89, 90., Gerevich 36, 167., Csányi 202., Semsey 130., Zádor Mihály: A kövesdi (aszófői) templom építéstörténete és helyreállítási problémái. Épít. és Közl. Műsz. Egyetem Tud. Közl. V. 2–5. sz., Römer: Régi falképek... 98., Récsy V. jelentése, MOB. 1890, 108.

68. kép. — Abb. 68. Aszófő.

4. BADACSONYTOMAJ (tapolcai járás), elpusztult templom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A Badacsonyi délekeleti oldalán, a szőlőhegyben álló templom volt, lebontották.

Története: Valószínűleg a mai Badacsonyládbi névben fennmaradt és a török időkben elpusztult Lád község temploma volt.

Lád az ugyanilyen nevű és egykor az egész Zala megyében birtokos nemzetség birtoka, első említése 1297-ből. A falu a XV. század végéig a Ládi családé, 1477-től rész-birtokosok a Gyulafiak, akik a következő század elején az egészet öröklék.

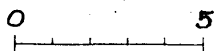
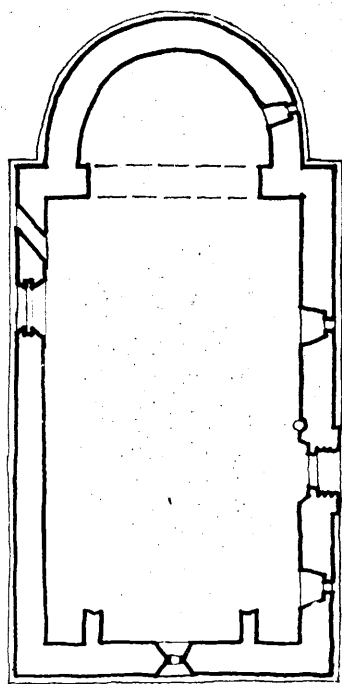
Lád temploma 1297-ben Szt. István vértanú tiszteletére volt szentelve, ekkor választották el tőle, a Lád nemzetség ládbi templomától a tördemici nemeseket, megengedve nekik, hogy ők külön templomot építsenek.

Az 1860-as években még állott, ekkor mérte fel Römer kérésére Hencz Antal, majd 1877-ben Stornó Ferenc. Ezután nem sokkal lebontották és helyére nyaralót építettek.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom volt a ma turistaszállónak használt Hetey-villa helyén. Bőleltes kapujának kövei sokáig a villa kerítésében voltak befallazva, jelenleg a badacsonyi Szegegyházban létesített Irodalmi Emlékmúzeumban vannak. (69. kép.)

Irodalom: Békefi 151, 182., Holub III. 455–457, 887., Gen-

thon, 1959, 18., Ortway I. 295., Römer: Román- és átmenet-
korú... 57., Ádám I.: A badacsonyi pálos kolostor rom-
jairól. AE. 1888. 64., Entz-Gerő 24., Semsey 133., Bogay
Tamás: Badacsony egyházai a középkorban. Bal. Szle.
1944. 508–510., Römer jkv. I. 1.

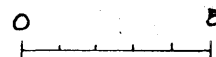
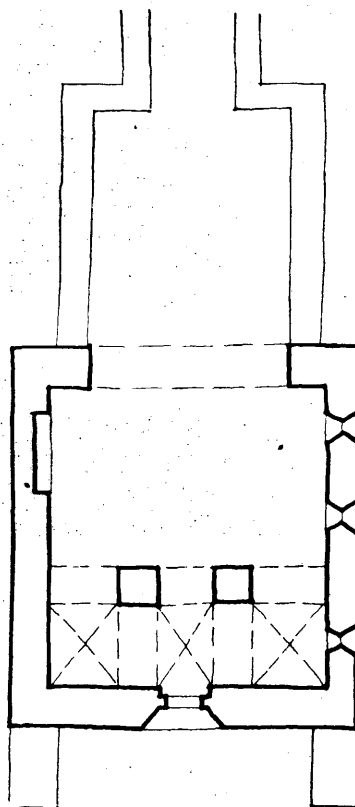
69. kép. — Abb. 69. Badacsonytomaj.

5. BALATONCSICSÓ (tapolcai járás), szentbalá- zsi templomrom. M.

Jellege: Szentantalfa község felett magasan a hegyol-
dalban, szőlők között álló rom.

Története: A község és templomának első említése
1333–34. Ekkor Jakab a papja, akinek János nevű káp-
lánját is említik. A csicsói medence többi falvaihoz ha-
sonlóan valószínűleg ez is a veszprémi káptalan birtoka
volt. A templomról okleveles említést nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós templomrom, kelet felé keskenyebb
bővítéssel és ebből nyíló, ismeretlen formájú szentéllyel.
A hajó nyugati felében két pillérre támaszkodó keggyúri
karzat felett kétemeletes torony, középkori ablakkal.
Nyugati homlokzatának két oldalán egy-egy erős támpillér,
középpont pedig gazdagon tagozott keretű gótikus ka-
puzat van. A hajó déli oldalán három résablak nyomai. —
1962-ben a törmelékéből kiszedett későgótikus—korarene-
szánsz pasztoforiumának darabját a keszthelyi múzeumba
szállították. (70. kép.)

70. kép. — Abb. 70. Balatoncsicsó—Szentbalázs.

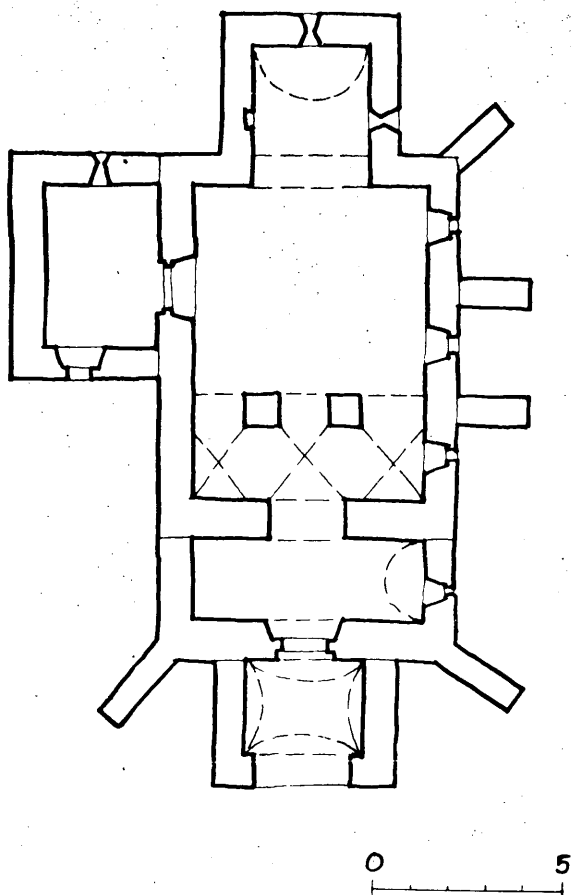
Irodalom: Békefi 178., Holub III. 745., Genthon, 1959,
24., Ortway I. 292., Radnóti-Gerő 89., Entz-Gerő 120–121.,
Csányi K. 202–210., Semsey 131., Kiss László: Szentantalfa
és környékének földrajza. Bp. 1940.

6. BALATONEDERICS (tapolcai járás), elbontott templom. MJ.

Jellege: A mai rk. templom helyén állott, gótikus és
barokk átépítésekkel toldott román kori templom volt.

Története: A falu neve 1262-ben, Vita és Törek határ-
járásban tűnik fel. Helyi és környékbeli nemesek birtoka
volt, a XIV.—XV. században az Edericsi, Szentbalázi,
Szentiváni családoké, később a Gersei Pethők és az Ukiak
birtoka a XVI. századig. A templomról okleveles adatot
nem ismerünk. 1890 körül lebontották.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt
templom volt, a hajó északi oldalán későbbi sekrestyével,
nyugati oldalán pedig gótikus és ez előtt barokk előtér-
rel. A templom déli és nyugati oldalán gótikus támpillé-
rek sorakoztak. A román templom belsejében keggyúri

71. kép. — Abb. 71. Balatonederics.

karzat állt két pilléren. A hajó síkfödémű, a szentély, a gótikus és a barokk előterek pedig boltozottak voltak. A gótikus előtér felett négyzetes alaprajzú, kétemeletes torony emelkedett, tetején hegyes sisakkal. (71. kép.)

Irodalom: Békefi 137., Holub III. 203–204., Genthon, 1959. 24., Römer: Román- és átmenetkorú... 11–12., Bogay Tamás: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén. Balatoni Szemle, 1943. 395.

7. BALATONFÜRED (veszprémi járás), elpusztult kéki templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: Balatonfüredtől északra, a Kéki völgyben levő és elpusztult, ugyanilyen nevű község temploma.

Története: 1211-ben a tihanyi apátságnak és a veszprémi káptalannak a népei lakják, 1271-ben rajtuk kívül királyi udvarnokok, a szerencsi apátság és a rátóti monostor birtokos, 1307-ben pedig királynéi jobbágyságot is említenek Kéken. 1307-ben a somogyvári apátság itteni részeit a veszprémi püspöknek adta zálogba, a XV. században helyi és környékbeli nemeseknek is voltak itt bir-

tokrészeik. Kék papja 1327-ben és 1334–35-ben László, 1357-ben Zenke. A török időkben pusztult el, Römer Flóris 1861 őszén már csak vázlatosan tudta felmérni, mert elenyésző romokat talált.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű templom volt, részleteit már Römer sem látta.

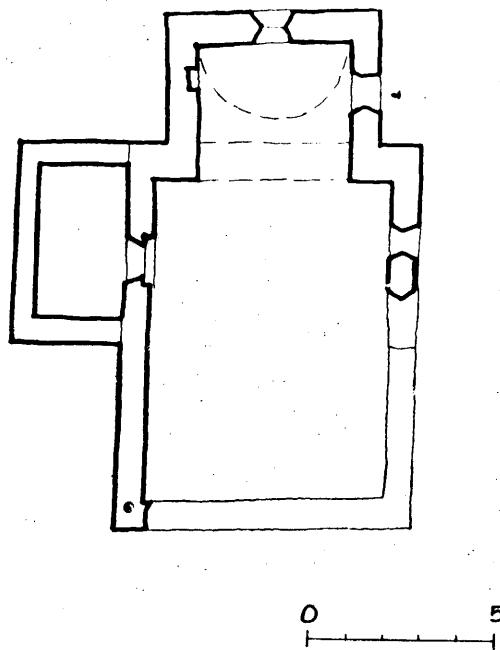
Irodalom: Holub III. 377–379., Ortway I. 295., Römer jkv. III. 84.

8. BALATONFÜZFŐ (veszprémi járás), mámai templomrom. M.

Jellege: A mai rk. templom mögött álló rom.

Története: A veszprémi apácák birtokaként szerepel már a Kálmán király által megüjtött alapítólevélben is. A kolostor elnéptelenedéséig, tehát a XVI. század közepéig annak birtoka. A templom 1297-ben Szt. László tiszteletére szentelt parochiális egyház. A falu csak a XVII–XVIII. század fordulóján pusztult el, ekkor mehetett tönkre a templom is. Később ismét rendbehozták és a XVIII. század végéig használták. Nyugati oromfalát és déli falának egy részét 1932-ben, az új templom építésének idején bontották le. Az OMF 1963–64-ben feltárta és kisebb kiegészítésekkel helyreállította (régész: Sz. Czeglédy Ilona, építész: Koppány Tibor).

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom, a hajó északi oldalán későbbi, de még középkori sekrestyével. Majdnem eredeti magasságban állnak a szentély falai és a diadalív a felette levő oromfallyal, az északi hajófal és a déli egy része, benne két ablak nyomaival. A sekrestyét az 1963. évi ásátás tárta fel. A hajó

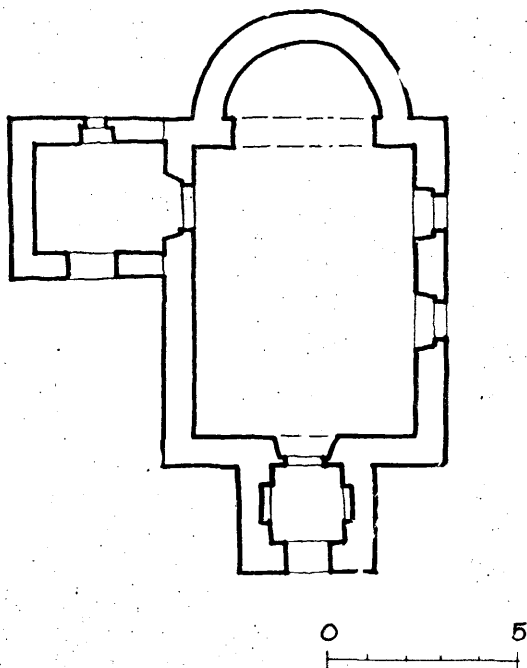
72. kép. — Abb. 72. Balatonfűzfő—Mámapuszta.

síkfödemes, a szentély és a sekrestye dongaboltozatos volt. A diadalív középkori vakolatán ornamentális festés csekély nyomai láthatók. (72. kép.)

Irodalom: Békefi 76., Csánki III. 241., Römer: Román- és átmenetkorú... 30., Csányi K. 202–210., Semsey 129., Radnóti—Gerő 87., Entz—Gerő 59., Genthon, 1959. 431., Römer hagy. XVII. cs.

9. BALATONSZEPEZD (tapolcai járás), rk. templom. MJ.

Jellege: A falu Balaton felőli szélén, a műút felett emelkedő dombon álló, népies barokk stílusban átalakított román templom.

73. kép. — Abb. 73. Balatonszepezd.

Története: Szepezd legkorábbi birtokosa az Atyusz nemzetség, amelynek már a XII. század közepén voltak itt birtokrészei. A XIII. század második felében mellettük királyi udvarnokok is éltek a faluban. 1276-ban földjeiket a király Rátóti Roland bánnak adományozta. Ekkor a veszprémi püspökségnek is voltak itt birtokai, amelyek eredetileg zalai várföldek voltak, valamint a somogyvári apátságnak. A XIV. századtól a püspökség, a somogyvári apátság és a Rátótiak (Gyulafiak) mellett helyi nemesek is birtokolták.

Egyházát 1288-ban említik Szt. András titulussal. 1333–34-ben papja Miklós. — 1774-ben Kővágóörs filiája, erősen romos. A kórus feletti mennyezeten olvasható évszám szerint 1888-ban építették mai formájára.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom, a hajó északi oldalán későbbi, talán még középkori ere-

detű sekrestyével, a hajó nyugati oldala előtt álló két-emeletes toronnyal. A hajó és a sekrestye síkmennyezetes, a szentély boltozott. A nyitott toronyaljából a templomba vezető ajtó tagozott, csúcsíves kökeretezésű. — A templom a torony felső emelete és sisakja, valamint a sekrestye falainak kivételével románkori. (73. kép.)

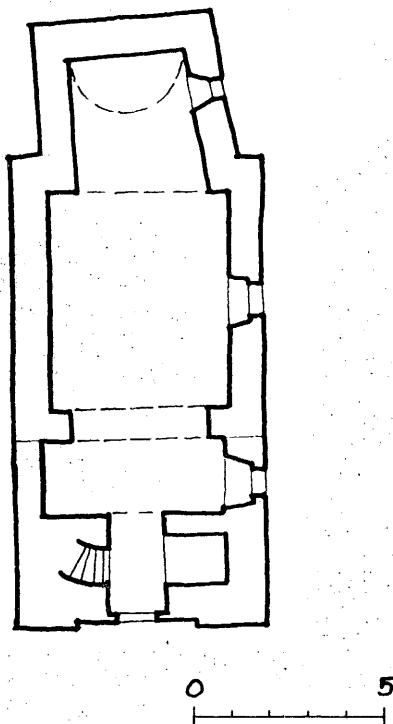
Irodalom: Békefi 181., Holub III. 812–814., Genthon, 1959. 30., Ortway I. 297., Entz—Gerő 94.

10. BALATONUDVARI (veszprémi járás), rk. templom. MJ.

Jellege: A község északi szélén, a balatoni műút mellett szabadon álló, klasszicista stílusban átalakított románkori templom.

Története: Udvari királyi udvarnokföld volt, amelyen már a XII. században az Atyusz nemzetségnek, a tihanyi apátságnak és a veszprémi püspöknek is voltak birtokai. Később Tihanyhoz tartozott, bár a káptalannak és a püspökségnek továbbra is voltak a faluban részei. A XV. század elején az Ecséiek visszaadják a tihanyi apátság itteni részeit, a század végén pedig helyi nemesek és a lövöldi karthauziak pereskednek udvari földek miatt. A templom középkori okleveles említése nem ismert. A XIX. század elején építették mai formájára.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom, nyugati oldalán klasszicista toronnyal és kórus-sal. Hajója síkmennyezetes, szentélye dongaboltozatú.

74. kép. — Abb. 74. Balatonudvari.

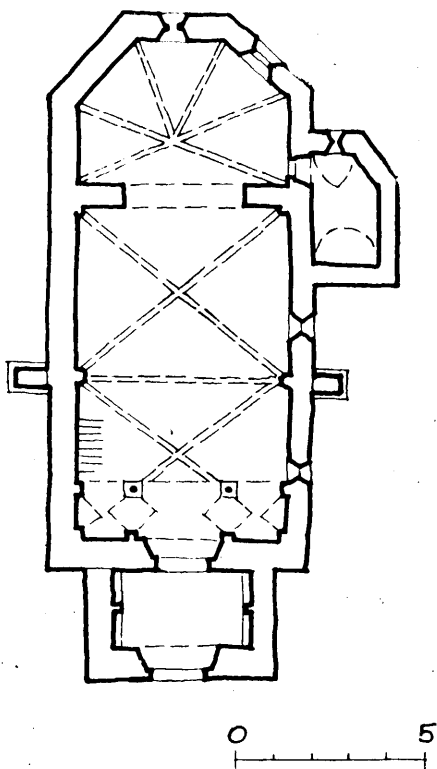
Padlásterében másodlagosan beépített román kori kőkváderek láthatók. (74. kép.)

Irodalom: Holub III. 905–906., Genthon, 1959. 30., Entz–Gerő 60.

11. BERHIDA (veszprémi járás), rk. templom. M.

Jellege: A falu főterének kiöblösödő déli oldalán, szabad téren álló, gótikusan átalakított későromán templom.

Története: Berenhida a veszprémi püspökség birtoka a XIII. századtól kezdve. 1436-ban mezőváros, oppidum. 1533-ban temploma plébániatemplom, amelynek titulusa Szt. Péter (1522). A templomban látható részek szerint a XVII–XVIII. században is használták. Az OMF 1963–1964-ben helyreállította Ágostházi László (EM. VÁTERV) tervei alapján. Régészeti feltárását Sz. Czeglédy Ilona végezte.

75. kép. — Abb. 75. Berhida.

Leírása: Egyhajós, a hajóval azonos szélességű és a nyolcszög három oldalával záródó szentéllyel, keletelt. A szentély és a hajó találkozásánál délről kis, sokszögű záródású sekrestye, a hajó nyugati oldalán háromemeletes torony. A hajó északi és déli oldalán egy-egy támpillér. A templom valamennyi helyiségében középkori boltozatok vannak: a hajót és a szentélyt bordás keresztboltozatok, a toronyaljat és a sekrestyét pedig dongaboltozat fedi. A hajó nyugati végében karsú oszlopokon álló, boltozott

Karzat. A templom feletti kőből boltozott középkori fedélszék hazánkban egyedülálló. A templom a XIII. század végén épülhetett, tömegében és több részletében még román jellegű. A XIV. század végén készült gótikus boltozata és fedélszéke valószínűleg tornya is. Gazdag barokk berendezése van, torony alatti ajtaján 1638-as évszám, oltára a XVIII. század közepéről származik. (75. kép.)

Irodalom: Békefi 69–70., Csánki III. 212., Genthon, 1959. 36., Römer: A Bakony. 145., Csányi K. 202–210., Veszprémi reg. 560., Entz–Gerő 64., Römer jkv. VI. 7., Römer hagy. XVII. cs.

12. CSABRENDEK (sümegi járás), csabi templomrom. MJ.

Jellege: A falutól délkeletre, Csab pusztá mellett, szántóföldek között bozóttal sűrűn benőtt rom.

Története: A zalai várjobbágyok közül a XIII. században kiemelkedő Csabi nemzetség névadó falva. A középkorban mindig a nemzetségből származó Csabi és Basó családok birtoka. Papját 1333–34-ben említik, templomáról okleveles adatot nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós, valószínűleg egyenes szentélyzáródású, keletelt templom volt. Bozóttal benőtt és törmelékkel borított falaiból csak a nyugati áll 3–4 méter magasságban.

Irodalom: Békefi 126., Holub III. 128–129., Ortway I. 293.

13. CSABRENDEK (sümegi járás), rendeki templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A község közepén emelkedő templomdomb keleti lábánál, részben alapfalakban, részben barokk templommá alakítva, ma elhagyottan áll.

Története: Rende, Rennek a középkorban a szomszédos Csabi és Basó családok birtoka. 1344-ben vásáros hely, 1355-től 1482-ig a középkori Zala megye északkeleti részének járási székhelye.

Papját 1333–34-ben említik, templomát, amelyet Szt. Lőrinc tiszteletére emeltek, 1355-ben. A török időkben elpusztult, a XVIII. század elején részben újjáépítették, de a század végén, a mai templom megépítése után elhagyták.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű templom volt. Szentélyének ma csak alapfalai látszanak, hajója az elfalazott diadalívvel és barokk fiókos dongaboltozattal fedve ma gépkocsiszin.

Irodalom: Békefi 173., Holub III. 128–129., Ortway I. 296.

14. CSABRENDEK (sümegi járás), szentistváni templomrom. MJ.

Jellege: A falutól délkeletre, a csabi templomromtól kb. 500 méterre észak felé elterülő, bozóttal benőtt, alacsony falú rom.

Története: A XIII–XIV. század fordulóján a szomszédos Csabról települt község, amelynek birtokosai a középkorban mindig megegyeztek Csab és Rende birtokosaival.

Papját 1333–34-ben említik, templomáról okleveles adatot nem ismerünk.

Leírása: Feltáratlan, ismeretlen alaprajzú rom, alacsony falakkal.

Irodalom: Békefi 126., Holub III. 128–129., Ortway I. 293.

15. CSOPAK (veszprémi járás), lebontott rk. templom. Jegyzékben csak megmaradt újkőkori tornya szerepel. MJ.

Jellege: A falu felső részében ma is álló torony mellett állt, egyébként ismeretlen.

Története: Eredetileg királyi birtok, de már korán a veszprémi egyház kezére került. Első említése 1277. A XIV. század elején káptalani udvarnokok és szőlőművelők lakják. 1387-ben együtt említik a szomszédos Paloznakkal, amely a veszprémvölgyi apácáké volt. A XV. században a püspökség, a felsőörsi prépostság és a helyi nemesek is szerepelnek tulajdonosai között.

Temploma Rómer szerint 1266-ban Szt. István királynak volt szentelve. — 1860 után bontották le.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű keletelt templom volt, szentélyének északi oldalán sekrestyével. A ma is álló torony a szentély keleti végéhez csatlakozott.

Irodalom: Holub III. 160–162., Rómer: Román- és átmenetkorú... 7., Rómer jkv. I. 114.

16. CSOPAK (veszprémi járás), kövesdi templomrom. MJ.

Jellege: A falu alsó részét alkotó egykori Balatonkövesd elpusztult középkori temploma a Kossuth Lajos utca 19. számú ház udvarában, istállóinak átépítve.

Története: Kövesd első említése a tihanyi apátság első, 1093-as évszámra hamisított összeírásában. 1121-ben az Atyusz nemzetségé, a XIII–XV. században helyi és idegen birtokosoké.

Szt. Miklós hitvalló tiszteletére szentelt egyházát 1363-ban említik.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templomrom, istállóinak átépítve. Magasan áll nyugati oromfala. Déli, egyenes záródású, kőkeretes ajtaja épségben maradt.

Irodalom: Békefi 150., Holub III. 438–439., Genthon, 1959. 63., Rómer: Román- és átmenetkorú... 26., Semsey 130., Rómer jkv. I. 112.

17. DÖRGICSE (veszprémi járás), alsódörgicsei templomrom. M.

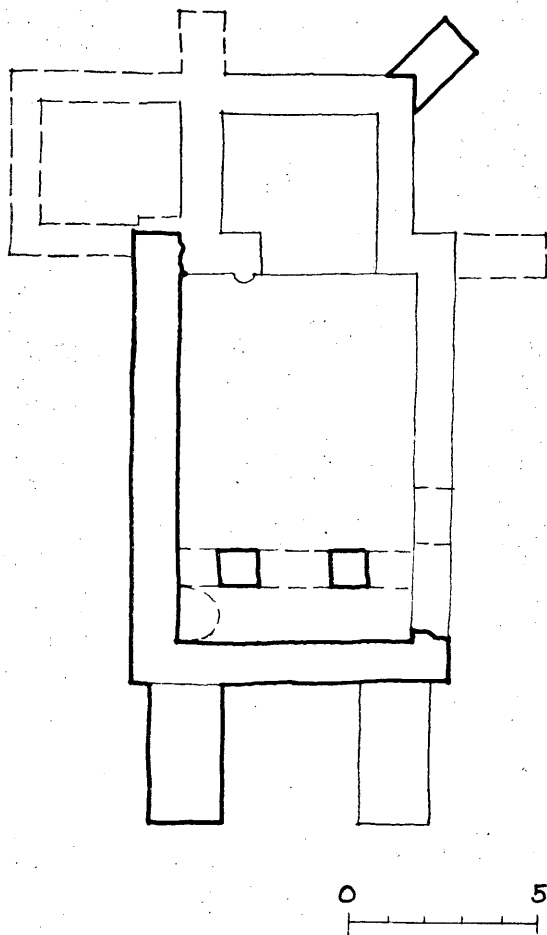
Jellege: A falu déli bejáratánál, az országúttól keletre, magas dombon álló rom.

Története: A falu a fehérvári káptalan birtoka volt a középkorban, először 1268-ban említik. A XIV–XV. században Akali vagy Boldogasszonydörgicse.

Temploma a falu nevéből következő Boldogasszony tiszteletére épült. Papja 1333-ban Balázs, 1420 körül Tamás. — A XVIII. században újjáépítették és használták, csak a múlt század elején pusztult el végleg. Az 1930-as években ledőléssel fenyegető tornyát aláfalazták.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templomrom, a szentélytől északra valószínűleg sekrestyével. Nyugati végén a hajóval azonos szélességű háromemeletes torony, alsó szintjein boltozott kegyúri karzattal, legfelső emeletén két ikerablakkal. Magasan áll a tornyot támasztó két támpillér közül az északi és a hajó északi fala, a többi fal alacsony és alig kivehető. (76. kép.)

Irodalom: Békefi 129–131., Holub III. 177–180., Genthon, 1959. 72., Ortvy I. 293., Csányi K. 202–210., Rómer: A Bakony. 182–183. Rómer: Régi falképek... 105., Radnóti-Gerő 88., Entz-Gerő 101., Rómer jkv. V. 112., VI. 111. — Eri I.-Gerőné Krámer M.-Szentlélek T.: A dörgicsei középkori templomromok. — Magyar Műemlékvédelem 1959–1960. Az OMF II. évkönyve. Bpest, 1964. 95–116.

76. kép. — Abb. 76. Alsódörgicse.

18. DÖRGICSE (veszprémi járás), felsődörgicsei templomrom. M.

Jellege: A falu közepén, az evangélikus templom mögött álló rom.

Története: 1211-ben említi először a tihanyi apátság összeírása itteni birtokait. 1231-ben a Szentpéterdörgicse, a tihanyi apátság és helyi nemeseké. Valószínűleg azonos az 1333–35-ben említett Ságdörgicsével, amelynek papja Péter. A XIV.–XVI. században a dörgicsei nemeseké, amelyek közül a Zenthpéterdörgicsei Zarka család volt a legjelentősebb.

A falu temploma 1231-ben már áll, mert ekkor már erről nevezik Szentpéterdörgicsének. 1312-ben a feldergicsei nemesek és a tihanyi apát egyezséget kötöttek a feldergicsei Szt. Péter egyház kegyuraságáról.

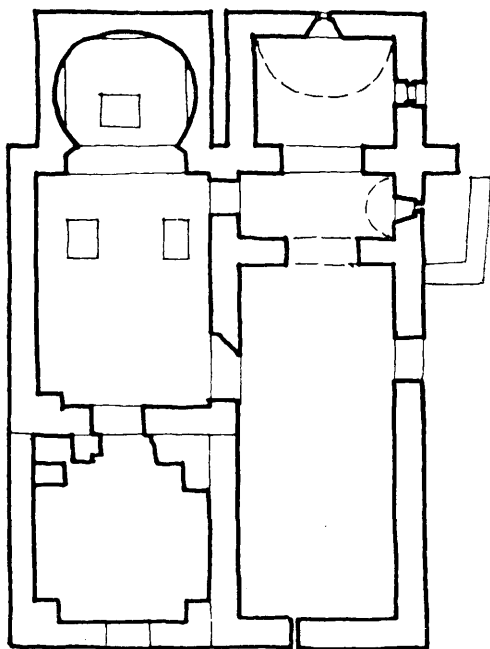
A templomot 1959-ben az OMF feltárta és védelemben részesítette. Az ásatást Eri István vezette, műtörténész Gerőné Krámer Márta, építész Koppány Tibor.

Leírása: Keletelt kettős templom két hajóval és két szentéllyel. Az északi, rövidebb hajóhoz belül patkóívu, kívül egyenes záródású szentély, nyugatról pedig négy-

zetes, belső sarkain pillérekkel erősített előtér csatlakozik. Önálló nyugati bejárata volt, amelyet befalaztak és így két ajtón át csak a déli templomon keresztül lehetett megközelíteni. — A déli templom hosszú hajójához kelet felől vele azonos szélességű átkereszthajó csatlakozik, és ebből nyílik a szintén azonos szélességű, egyenes záródású szentély. Délről az átkereszthajó szélességében toldalék építmény, csontház csatlakozik hozzá. — A déli templom falai a közös fal kivételével majdnem eredeti magasságban maradtak meg, az északi falait az ásatás tártá fel.

A templomron alaprajzi megoldásával hazánkban egyedülálló és korát tekintve is sok vitára ad alkalmat. (77. kép.)

Irodalom: Békefi 127., Holub III. 177–180., Genton, 1959. 72., Römer: Román- és átmenetkorú... 11., Semsey 130., Radnóti—Gerő 88., Entz—Gerő 23, 101., Gerevich 31., Magyar Műemlékvédelem 1959–60., i. h.

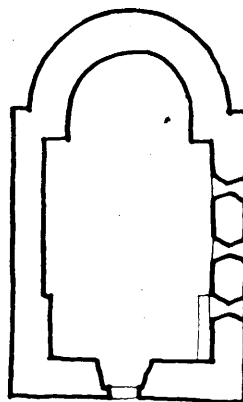

77. kép. — Abb. 77. Felsődörgicse.

19. DÖRGICSE (veszprémi járás), kisdörgicsei templomrom. M.

Jellege: Kisdörgicstől nyugatra, rétben szabadon álló rom.

Története: 1225-ben a Bogát-Radvány nembeli Ypolth fia Albert birtoka, aki éppúgy, mint 1228-ban e nembeli Csepán fia Gyapoly, dörgicsei nemeseknek ad el földjeiből. A XIII. században és később is a Bogát-Radvány-nb. Dobi és Monaki családok kezén volt.

78. kép. — Abb. 78. Kisdörgicse.

1228. Bogát-Radvány-nb. Gyapoly kijelenti, hogy egyháza földjén kívül itt más birtoka nincs. 1333–35-ben, a három falu közül ez lehetett Füreddergicse, amelynek papja János volt, 1420 körül pedig Benedek a papja.

1959-ben az OMF feltárta és részleges helyreállítással rögzítette maradványait. Az ásatást Éri István irányította, építész tervezője Koppány Tibor volt.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, kisméretű templomrom. Falaiból csak a hajó déli oldala áll magasan, három résablakkal, a többi átlag 1 méter magassággal az ásatás tártá fel. Bejárata a nyugati oldalon. Itt, a hajó nyugati végében dongaboltozatos karzat volt. A hajót valószínűleg síkfödém, a szentélyt boltozat fedte. (78. kép.)

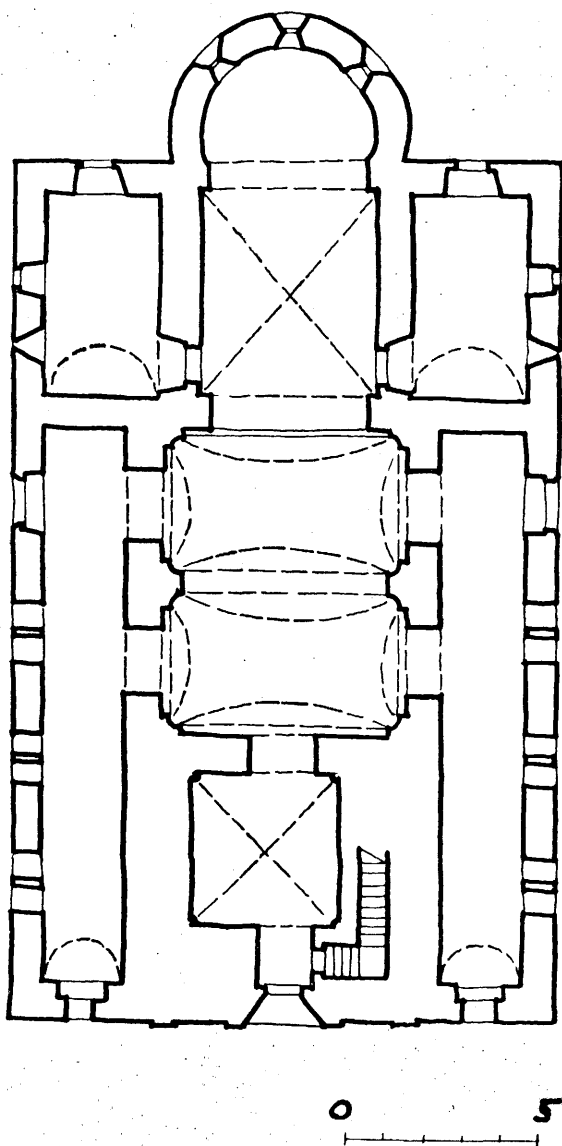
Irodalom: Békefi 127–131., Holub III. 177–180., Genton, 1959. 162., Ortway I. 293., Csányi K. 202–210., Radnóti—Gerő 88–89., Entz—Gerő 102. Magyar Műemlékvédelem 1959–60., i. h.

20. FELSOÖRS (veszprémi járás), rk. emplot. M.

Jellege: A község közepén és egyben legmagasabb pontján álló nagyméretű, barokkban átalakított román kori templom.

Története: Örs a Rátót nemzetségi Örsi, később Batthyány ágának birtoka, első említése 1155-ből. Ekkor a birtokos családnak már köpalotája volt itt. A középkorban Kővágóörs néven szerepel, de már a XII–XIII. század fordulóján körül két faluként, Nagy (Felső-) és Kis (Alsó-) Örsként is említik. Az Örsiek (XV. századtól Batthyányak) mellett részbirtokosai voltak az általuk alapított prépostságnak, a bakonybéli apátságának, később a rokon Fajsi Anyosoknak, Szentgyörgyi Vincéknek, sőt a XV. századtól környékbeli kisebb nemeseknek is.

A templom a Rátót nemzetség ősei által alapított Mária Magdolna prépostság temploma. Alapítási éve és körülményei ismeretlenek, valószínűleg a XII. század vége. Szt. Mihály oltárát, amelyet Örsi Miske felesége, Osi Margit alapított, 1226 és 1244 között szentelte fel Bertalan veszprémi püspök. — A török időkben részben elpusztult, a XVIII. század közepén állították helyre.

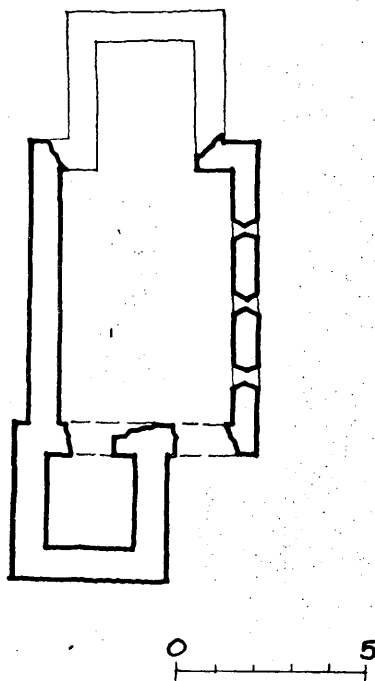
79. kép. — Abb. 79. Felsőörs.

1944-ben kezdte meg építéstörténeti kutatását Lux Géza, de ez a háború miatt abbamaradt. Az OMF 1962–63-ban folytatta a kutatást és megindította a templom helyreállítását Erdei Ferenc tervei és Eri István ásatása nyomán.

Leírása: Háromhajós, keletelt templom, középső hajója és patkóívvű szentélye között szentélynégyzettel és ennek két oldalán egy-egy sekrestyével. A középhajó nyugati végében hatalmas négyzetes, kétemeletes torony, amelynek harmadik emelete nyolcszög alaprajzú. Tetején barokk sisak. A nyugati homlokzat közepén, a torony alatt díszes béléttű kapuzat vezet a torony föld-

szintjén levő előtérbe, amelyet bordás keresztboltozat fed. Innét nyílik a torony déli falában a karzatra vezető eredeti lépcső. A két dongaboltozatos oldalhajó felett két oldalt emeleti karzatsor helyezkedik el. Ezeknek és a főhajónak a lefedései már barokk boltozatok. Eredeti viszont a szentélynégyzet bordás keresztboltozata és a szentély félkupolája. A kutatás megkezdéséig a torony nyugati homlokzatát kivéve, amelyen a bejárat kapuzat felett három díszes ikerablak és a második emeleten ezek felett újabb ikerablak helyezkedik el, emeletenként ívsoros párkánnyal elválasztva, csak barokk ablakok voltak láthatók. A főhajó és a szentély felső részén szintén ívsoros párkányok húzódnak. — A kutatás során úgy ki, hogy az addigi felfogással szemben a templom eredetileg is háromhajós volt, teljes egészében román. 1944-ben tárták fel a szentély három ablakát és az oldalhajók három pár ikerablakát. Az 1962–63. évi kutatás tovább tisztázta a templom egykori képét és építéstörténetét. (79. kép.)

Irodalom: Békefi 156–169., Holub III. 577–582., Genthon, 1959. 97., Ortvány I. 296., Csányi K. 202–210., Rómer: Román- és átmenetkorú... 37., Rómer: A Bakony. 188–189., R. Eitelberger: Bericht... Jahrbuch KKCC Baudenkmale, 1856. II. A. 116–119., Radnóti–Gerő 80–85., Entz–Gerő 23–24, 66–68., Gerevich 30, 59, 103–104, 115–119, 145, 152, 167–168., Bátorffy Lajos (szerk.); Felsőörs és prépostsága. Adatok Zala megye történetéhez. I. köt., 2. füzet, 80–137. Nagykanizsa, 1856. Bedy Vince: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934., Bogyay Tamás: A felsőörsi prépostsági templom. Balatoni Szemle. 1944., Lux Géza: Újabb feltárások a felsőörsi apátsági templomon. Építészeti, 1944. 39–43. Entz Géza: Gotikus udvarház Alsóörsön, Műv. Tört. Ért. 1956. évi 2–3. sz. 127–128. oldal.

80. kép. — Abb. 80. Gyepűkaján.

21. GYEPÜKAJÁN (sümegi járás), nagykeszi templomrom. M.

Jellege: A falutól délkeletre, mintegy másfél kilométerre a mezőn álló rom.

Története: Okleveleinkben először 1230-ban tűnik fel a korai, XI. századi telepítésű falu neve, mint zalai várnépek és helyi nemesek birtoka. A XIV–XV. században a Kesziké és a szomszédos Csabiaké, részbirtokos volt a Pápai család és a fehérvári káptalan is.

Szt. Péter tiszteletére emelt templomát 1346-ban említik.

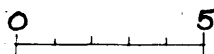
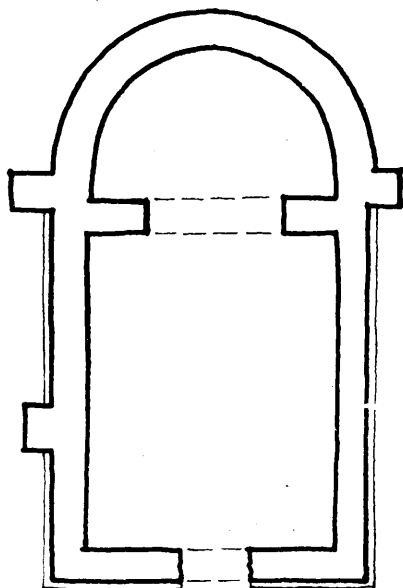
Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templom volt, hajójának északnyugati sarka előtt háromemeletes toronnyal. A torony teljes magasságban áll, szintenként keskeny résablakokkal. A hajó északi és déli falai is magasak, a déliben három résablak nyomaival. A szentély leomlott. — A templom körül jól látható az egykori falu és az azt körítő sánc helye. (80. kép.)

Irodalom: Békefi 148., Holub I. 80., 313, III. 394–395., Csánki III. 71, 173., Genthon, 1959. 108.

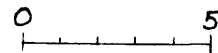
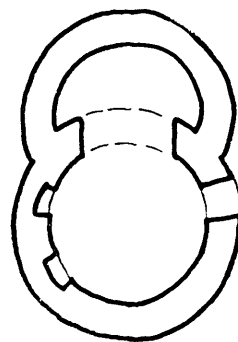
22. GYULAKESZI (tapolcai járás), csobánci templomrom. MJ.

Jellege: A Csobánc-hegy közepmagasságában, a vár alatti középkori község templomának romja, szőlők között.

Története: Csobánc hegye a XIII. században az Atyusz nembeli Sal comes, a díszeli nemesek és a keszi udvarnokok birtoka (1221, 1255).

81. kép. — Abb. 81. Gyulakeszi—Csobánc.

82. kép. — Abb. 82. Gyulakeszi, Szt. Ferenc késése.

23. GYULAKESZI (tapolcai járás), „Szent Ferenc késése” elpusztult rom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A Gyulakeszi—Káptalantóti közötti út mellett álló, majdnem az alapfalakig elpusztult rom volt a múlt század második felében.

Története: Ismeretlen. Rómer Flóris 1861-ben felmérte és leírta, 1866 után elpusztult.

Leírása: Kisméretű keletelt körtemplom, patkóívvű apszissal, déli bejáratlalt, északi falában két fülkével. (82. kép.)

Irodalom: Rómer: Román- és átmenetkorú... 49–50., Entz—Gerő 24.

24. HEGYMAGAS (tapolcai járás), elpusztult szentgyörgyhegyi rom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: Ismeretlen románkori.

Története: Valószínűleg a középkori Hegymagas temploma volt. A falu zalai várföld és királyi udvarnokok földje, amely később a veszprémi káptalané lett. Első említése 1237-ből való.

A káptalan birtokán, a Hegymagas hegy alatt fekvő Szt.

György templomot 1274-ben említik először, majd később, a XIV., XV. században többször is.

1932 augusztusában ásta ki Dornay Béla a hegy „északnyugati peremén”, közelebből meg nem határozott helyen. Az ásatásból előkerült kőfaragványai a keszthelyi múzeumban vannak.

Leírása: Alaprajzi formája ismeretlen, bár faragott belső párkánykövei alapján valószínű, hogy íves szentélyű, egyhajós templom lehetett.

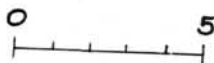
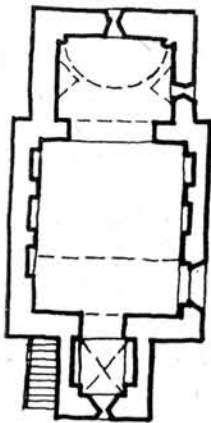
Irodalom: Holub III. 289–290., Dornay–Vigyázó: A Balaton és környéke részletes kalauza. Bp. 1934. 202., Entz Géza: Az esztergomi királyi kápolna oroszlanos festménye. Esztergom Evlapjai. Bp. 1960. 8.

25. HÉVÍZ (keszthelyi járás), egregyi templom. M.

Jellege: A falutól északra, szőlők között, a temetőben álló román templom.

Története: 1221-ben és 1273-ban az Attyusz nemzetségé, több adatot nem ismerünk róla. A templom okleveles említése ismeretlen.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templom, nyugati oldalán háromemeletes, falazott sisakos toronnyal. Egykori bejárata a torony alatt befalazva, mai déli kapuja barokk-kori. A hajó síkfödémű, a szentély felett fiókos dongaboltozat, a torony alján pedig bordás keresztboltozat van. A hajó két oldalán bent 3–3 ülőfülke volt, közülük a délebből egyet a barokk bejáratnál vágta el. A hajó déli falában három keskeny lőrésablak, a szentély déli és keleti oldalán egy-egy hasonló. A karzatra kívülről, a torony északi oldalán felvezető lépcső újabb, talán a MOB 1912. évi restaurálásából származik. A toronyon a befalazott nyugati bejárat felett keskeny lőrésablak, második emeletén kettős, a harmadikon pedig hármaskerablak van minden oldalán. A falazott sisak oldalsó fatháromszögein is egy-egy ikerablak van. (83. kép.)

83. kép. — Abb. 83. Hévíz—Egregy.

Irodalom: Békefi 137., Holub III. 208–209., Genthon, 1959. 136., Römer: Román- és átmenetkorú... 12., Csányi K. 202–210., Csányi Károly: Az egregyi templom. Balatoni Szemle, 1943., Darnay (Dornay) Béla: Egregy árpádkori temploma. Keszthely, 1941., Radnóti—Gerő 80–81., Entz—Gerő 23, 135–136., Gerevich 31, 41–43., Römer jkv. I. 82.

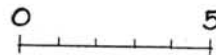
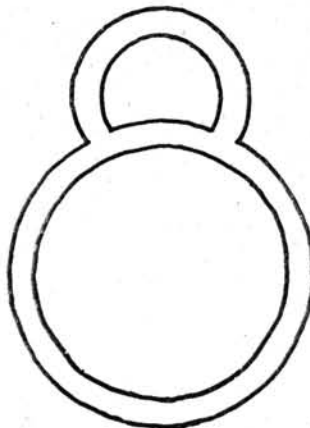
26. KÁPTALANTÓTI (tapolcai járás), sabarhegyi templomrom. MJ.

Jellege: A falutól délre, elhagyott helyen álló, ismeretlen elpusztult faluhoz tartozó román templomrom.

Története: Ismeretlen.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású rom, amelynek szentélye még áll, hajójának falai erősen romosak. A szentély felett dongaboltozat.

Irodalom: Genthon, 1959. 152–153., Radnóti—Gerő 90., Entz—Gerő 98.

84. kép. — Abb. 84. Keszthely—Szt. Lőrinc.

27. KESZTHELY, elpusztult Szt. Lőrinc templom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A gótikus plébániatemplom déli oldalán 1955-ben kialakított romkertben új falazattal kirajzolt rom.

Története: Keszthely eredetileg királyi birtok lehetett és csak a XIII. században került a Péc-nembéli Marcaliak ősei kezére. A század végétől újra királyi falu lett a későbbi mezőváros, egészen 1346-ig, amikor Lackfi István kapta meg. Öt több zálogbirtokos követte, míg végül 1438-ban a Gersei Pethők kapták meg véglegesen.

A templom első említése 1247. A XIV. század végén, az új ferences templom építésekor kápolnaként említik, több adat nincs róla, valószínűleg ekkor bontották le.

1954–55-ben tártá fel a keszthelyi végvár déli erődít-

ményeivel együtt Sági Károly. A nagyon mélyen megtalált alapfalakat visszatemették és a felszínen új falazattal rajzolták ki.

Leírása: Körtemplom, keleti oldalán patkóívvú szentélylyel. Felépítménye ismeretlen. (84. kép.)

Irodalom: Koppány—Péczy—Sági: Keszthely. Bp. 1962. 21—24.

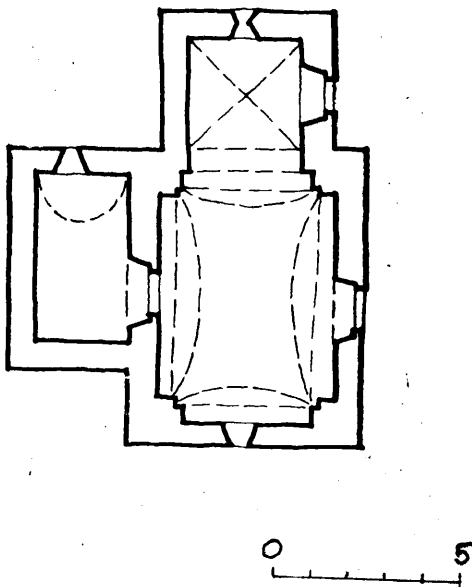
28. KESZTHELY, fenéki templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: 1948 őszén feltárt és visszatemetett alapfalak.

Története: A középkori Fenék falu a mai pusztától délre, a zalavölgyi vasútvonal és a Sármellékre vezető országút mellett terült el. Királyi birtok volt, első említése 1347-ből. 1415-ben Vátkai Miklóst és fiait iktatták be csere címén a falu birtokába. A XV. században említett Fenékiek valószínűleg az ő utódai. 1491-ben a család kihalt és a falut a Gersei Pethők kapták meg. A Fenékpusztától délre fekvő „Pusztaszent” dombon 1948 őszén Radnóti Aladár vezetésével tanácsot tartottak fel alapfalait.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű templom volt.

Irodalom: Sági Károly: Fenékpusztai története. Balatonfüred, 1960. 37—38., M. N. M. Történeti Múzeum, Régészeti Adattár, Radnóti-hagyatékban ásatási napló.

85. kép. — Abb. 85. Kisapáti.

29. KISAPÁTI (tapolcai járás), rk. kápolna. M.

Jellege: A falutól északnyugatra a szőlők közt álló, helyreállított román templom.

Története: A középkorban Hegymagasnak nevezett mai Szentgyörgyhegy keleti oldala a pannonthalmi apátság birtoka volt. A nyugati oldalon levő veszprémi püspöki bir-

toctól és az itt élő királyi udvarnokok és zalai várszolgák földjeitől csak a XIII. század végén választották el. Később is Pannonthalma birtoka volt.

Az irodalom szerint a templomot a pannonthalmi apát építtette 1245-ben. 1414-ben a hegyen levő Szt. György egyház mellett említik a hegy alatti Szt. Kereszt kápolnát, de ez akkor fából volt. 1422-ben ismét említik a Szt. György templomot, de a hegy alatti Szt. Kereszt kápolnának ekkor már csak a helye volt meg. Így kétséges, hogy a mai templom azonos-e az 1245-ben épített Szt. Kereszt templommal, bár kétségtelenül XIII. századi román épület. 1720 táján újjáépítették.

1958—59-ben az OMF állította helyre Sedlmayr János terve alapján.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű templom, a hajó északi oldalán későbbi sekrestyével. Bejárata a déli oldalon. A hajót a négy sarkába épített barokk pillérek csehboltozat, a szentélyt román keresztboltozat, a sekrestyét pedig dongaboltozat fedi. A mai kapu és a déli oldal nagyobb ablakai a barokk átépítésből származnak, a sekrestye ajtókerete reneszánsz. (85. kép.)

Irodalom: Békefi 122, 141., Holub III. 285—290, Genthon. 1959. 161., Radnóti—Gerő 90—91., Entz—Gerő 26, 100—103. 158., Bogay Tamás: A Szent György-hegyi Szent Kereszt-kápolna. Technika, 1943. 4. sz. 1—2. oldal.

30. KÓVÁGÓÖRS (tapolcai járás), evangélikus templom. M.

Jellege: A falu közepén, kis dombon álló, barokkban átépített románkori épület.

Története: A Káli-medence déli szélén elterülő falu első említése 1263-ból, helyi nemesek birtoka volt. A XIII. században élt Cibrián nevű birtokosáról Cibriánörsként, vagy templomáról Szentlászlóörsként említik az oklevelek, eredetileg azonban Örskál volt. 1351-ben Nagyörs. A XIV. század végén kihalt Cibrián család részeit a Döbrönte Himfiék kapták, akik mellett sok kis és egytelkes nemes élt itt.

Templomát 1263-tól említik Szent László egyházaként. A török időkben tönkrement templomot 1750 előtt állították helyre.

Leírása: Egyhajós barokk teremtemplom, a hajóval azonos szélességű, lesarkított szentélyvel, nyugati végén a hajóval egyező szélességű toronnyal. Bejárata a torony alatt. Belsejét csehboltozat-sor fedi. A torony alsó része és a hajó falai románkoriak, 1774—76-ban, akkori tanúvallomások szerint még látszottak benn a középkori freskók.

Irodalom: Békefi 169—170., Holub III. 339, 570—572., Ort-vay I. 296., Genthon, 1959. 179., Entz—Gerő 102.

31. KÓVÁGÓÖRS (tapolcai járás), kisörsi templomrom. MJ.

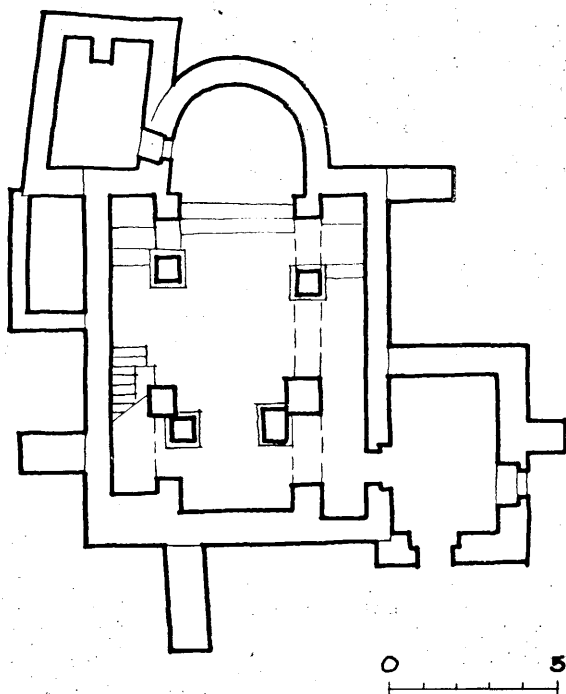
Jellege: Kővágóörsről nyugatra fekvő kisebb rom, az elpusztult Kisörs falu helyén.

Története: Az 1351-ben említett Nagyörs falunév alapján valószínű, hogy Kisörs ebből kiszakadó új település volt, amely a XIII. században települt.

A templomról középkori említést nem ismerünk, de a XVII—XVIII. században romként emlegetik.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, kis templom volt, amelynek csekély falai maradtak meg.

Irodalom: Genthon, 1959. 180.

86. kép. — Abb. 86. Kővágóörs—Ecsér.

32. KŐVÁGÓÖRS (tapolcai járás), ecséri templomrom. M.

Jellege: Feltárt és konzervált, gótikus bővítésekkel toldott román stílusú templom romjai.

Története: A falu a XIV. század elejétől ismert, helyi nemesek birtokaként, bár a veszprémi káptalannak és a kapornaki apátságnak is vannak részei itt.

1334-ben papja István. Templomát és a plébános előtte álló kúriáját 1353-ban említik először, 1433-ban kegyura. Ecséri László altárnokmester pápai kiváltságokat szerez Rómában az ecséri Szűz Mária egyháznak. A falu és vele a templom a XVI. század végén pusztult el, tornya 1933-ban dőlt le.

Az OMF 1962-ben feltárta és 1963-ban részleges kiegészítésekkel helyreállította. Az ásatást Sz. Czeglédy Ilona végezte, a helyreállítás Koppány Tibor tervei alapján történt.

Leírása: Háromhajós, íves, keletelt szentélyű templom, az oldalhajók a diadalív vonalában egyenesen záródnak. A hajó belsejében két sor zömök pillér ívsorokat tartott, amelyeken az alul nyitott fedélszék nyugodott. A szentély boltozott volt. A hajó délnyugati oldalához boltozott előcsarnok csatlakozott, a szentélyhez észak felől pedig kis sekrestye. A sekrestye és a hajó szögletében zárt ossarium volt. A hajó délkeleti sarkát egy, az északnyugati pedig két zömök támpillér erősítette.

Az íves apszisú, valószínűleg már eredetileg is háromhajós templom XII. századi és a XIII. században építették

a ma látható belső pillérsorokkal jelenlegi formájára. Előcsarnoka és sekrestyéje a XV. század elején készült. (86. kép.)

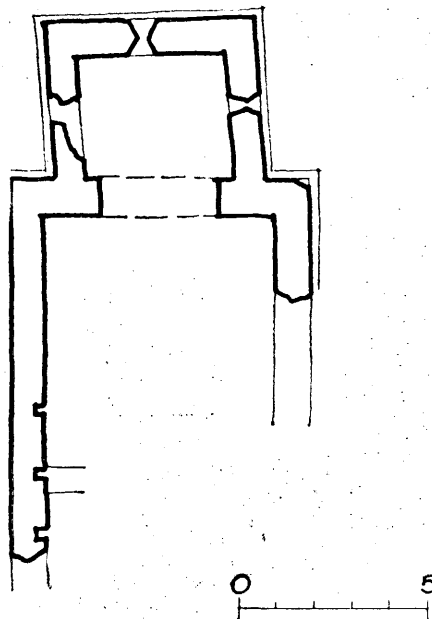
Irodalom: Békefi 135—137., Holub III. 200—201., Ortway I. 294., Genthon, 1959, 179., Csányi K. 202—210., Semsey 132., Radnóti—Gerő 88., Entz—Gerő 23, 106, 108., Sz. Czeglédy Ilona—Koppány Tibor: Az ecséri templomrom. Sajtó alatt az Arch. Ért.-ben.

33. KŐVÁGÓÖRS (tapolcai járás), sóstókáli templomrom. MJ.

Jellege: A községtől északkeletre, a Káli-medence közepén fekvő, elpusztult falu templomának romjai.

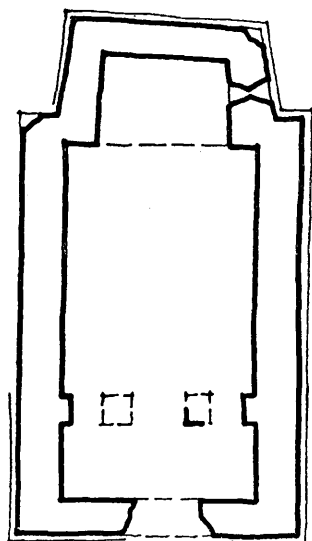
Története: Királyi udvarnokföld volt. IV. László király Kolynus veszprémi esperesnek adományozott belőle földet, az pedig 1283-ban Monoszlai Gergelynek, Ladomér érsek unokatestvérének adta. A XIV. században már a Rátótiaké, akik egy részét az almádi monostorral cserélték el. A XV. században helyi nemes birtokosai is voltak. A templomról okleveles említést nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templomrom. Hajójából az északi fal és a délinek a diadalívhez csatlakozó része maradt meg. Diadalíve, a szentély falai és boltozatának indításai még állanak. (87. kép.)

87. kép. — Abb. 87. Kővágóörs—Sóstókál.

Irodalom: Békefi 147., Holub III. 337, 340—342., Genthon, 1959, 180., Rómer: Román- és átmenetkorú... 47—48., Csányi K. 202—210., Semsey 132., Entz—Gerő 104., Rómer jkv. I. 28—29.

88. kép. — Abb. 88. Köveskál—Töttöskál.

34. KÖVESKÁL (tapolcai járás), töttöskáli templomrom. MJ.

Jellege: A községtől északnyugatra fekvő, elpusztult falu templomának romja.

Története: Töttöskál 1341-ben került királyi birtokból a veszprémi püspökség kezére és a középkorban azé is maradt. Templomát Békefi szerint a XIX. század elején még használták, de 1876-ban már romokban volt.

Leírása: Egyhajós, keletelt egyenes szentélyű templomrom, a hajó nyugati oldalán bejáratokkal és kegyúri karzat pilléreinek és boltozatának nyomaival. (88. kép.)

Irodalom: Békefi 148., Holub III. 340—341, 344., Genthon, 1959, 180. Semsey 132., Entz—Gerő 104., Römer jkv. I. 28—29.

35. LITÉR (veszprémi járás), református templom. M.

Jellege: Keletelt teremtemplom, nyugati oldalán kétemeletes toronnyal. Mai formájában későbarokk épület.

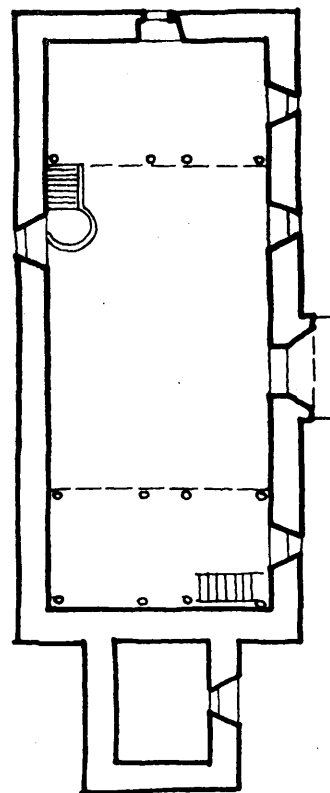
Története: A veszprémi káptalan hamis, 1082-re keltezett oklevelében már szerepel, tehát korai település. A XV. században a Litérikék és az Essegváriaké volt.

Szent Kereszt tiszteletére emelt egyházát 1472-ben említik. 1582 után készült Döbrönte várának urbáriuma, amelyben a vár birtokai között szerepel Litér is, egy tornyú és romos, Szt. Jakab tiszteletére szentelt templomával.

Leírása: Téglalap alaprajzú, nagyméretű templomrom, nyugati oldalán kétemeletes toronnyal. Déli bejárata

gazdag későromán béléttel díszített, 1962-ben tárták fel. (89. kép.)

Irodalom: Békefi 75—76., Csánki III. 240., Genthon, 1959, 186., Entz—Gerő 24, 68.

89. kép. — Abb. 89. Litér.

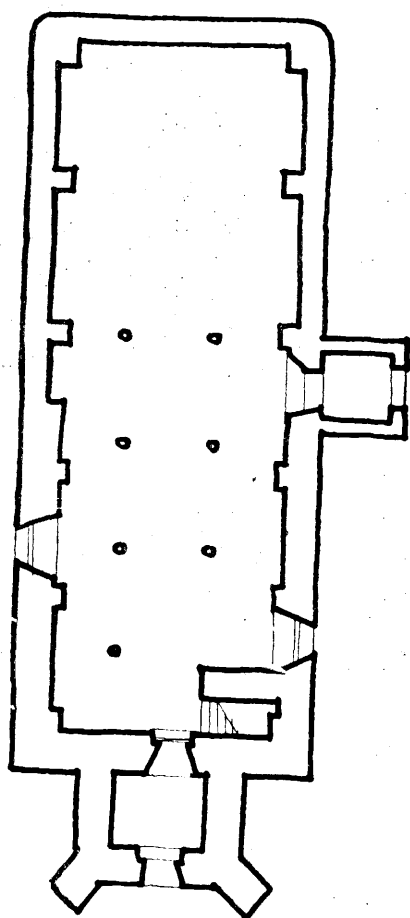
36. MENCSHELY (veszprémi járás), ev. templom. MJ.

Jellege: A falu központjában álló, mai formájában későbarokk épület.

Története: A falu a XIII. század végén a Vázsony-nemzetség birtoka volt. A Vázsony nembéli Mencseli család utolsó férfitagja: Mauritius fia Pető 1318-ban halt meg és itteni földjeit a veszprémi káptalanra hagyta. A XIV—XV. században a káptalan és helyi nemesek birtoka volt.

Mencshely papja 1333—34-ben Sándor volt; a templomról középkori említést nem ismerünk. Mai alakjában 1791-ben épült a templom. 1957-ben déli oldalán befalazott románkori ablakok kerültek elő.

Leírása: Egyhajós, keletelt teremtemplom. Nyugati oldalán támpilléres, kétemeletes torony, a délin kis elő-

90. kép. — Abb. 90. Mentshely.

csarnok. A templom nyugati fele a román hajó, előtte gótikus toronnyal, keleti fele barokk toldalék. Belső terét boltozat fedi. (90. kép.)

Irodalom: Békefi 77., Ortway I. 291., Genthon, 1959, 195., Csánki III. 242., Veszprémi reg. 29., 54., 60., 62., 84., 98., 856., Kemény—Gyimesy: Evangélikus templomok. Bp. 1944., 628., Bakonyi Múzeum Adattára, Veszprém.

37. MINDSZENTKALLA (tapolcai járás), Kerekikál templomromja. MJ.

Jellege: A Mindszentkállával egybeépült Kisfaludtól nyugatra elterülő szőlőkben álló rom.

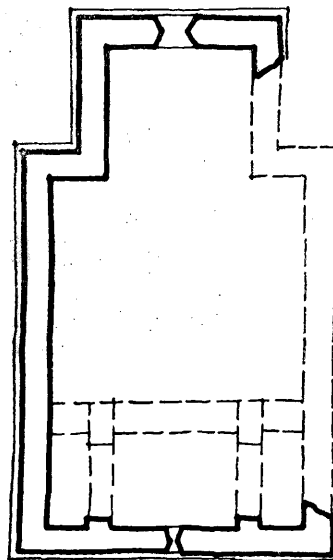
Története: A középkori Kerekikál királynéi birtok volt, amelyet a XIII. században kapott meg a veszprémi egyház. Még a XIV. század közepén is élnek a falu-

ban királyi jobbágyok a püspök és a káptalan népei mellett. Később a kapornaki apátságnak is voltak itt földjei.

Papja 1333—34-ben Balázs, a templomról adatot nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt épület, valószínűleg déli bejáráttal, nyugati felében kegyuri karzat pilléreinek és boltozatának nyomaival. — A múlt század második felében préháznak építették át, jelenleg dűldező, elhanyagolt állapotban van. (91. kép.)

Irodalom: Békefi 146., Holub III. 344., Ortway I. 294., Genthon, 1959, 199., Semsey 133., Römer hagy. XVII. cs.

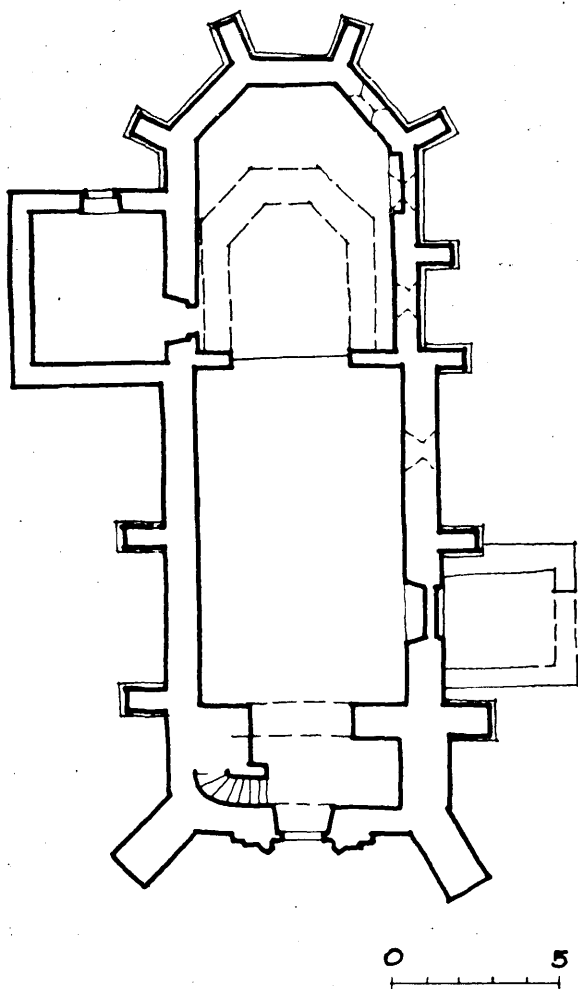
91. kép. — Abb. 91. Mindszentkalla—Kerekikál.

38. NAGYVÁZSONY (veszprémi járás), Szt. István templom. M.

Jellege: A XV. század végén gótikusra átépített templom, barokk toronnyal.

Története: A Vázsony nemzetség falva, a XIII. századtól ismeretes. A XIV. század végétől a tiszántúli Vesznyieké, 1472-ben Kinizsi Pál kapta meg. Halála után felesége második férje és annak családja, a Vázsonyinak nevezett Horváthoké. 1425-ben Mindszentek tiszteletére szentelve, 1481-ben Kinizsi építtette át későgótikus stílusban. A XVIII. század közepén a Zichyek restauráltatták és barokk berendezést készítettek bele.

1961-ben az OMF helyreállította. A templom belső és külső feltárását Eri István végezte, helyreállítását pedig Sedlmayr János tervei alapján készítették. Az ásatás és a kutatás eredményeként tűnt ki, hogy a templomot Kinizsi

92. kép. — Abb. 92. Nagyvázsöny.

nem alapjaiból építette, hanem korábbi román templomot építtetett át.

Leírása: Egyhajós, keletelt, a hajóval azonos szélességű és a nyolcszög öt oldalával záródó, gótikus szentélyű épület, amelynek nyugati oldalán a templommal egyező méretű előcsarnok felett emelkedő kétemeletes tornya van. A szentélyhez észak felől sekrestye csatlakozik. A hajó és a szentély támpilléres, déli oldalán gótikus ablakok sorakoznak. A bejárat és a felette emelkedő torony külső felülete barokk stílusú. — A XIII. századi későromán templomból származnak a hajó falai és a torony egy emelet magasságig, nyugati falában az első emelet magasságában két befalazott román ablakkal. A korábbi szentély alapfalait a jelenlegi burkolat alatt az ásátás tárta fel, ez már sokszög záródású volt. (92. kép.)

Irodalom: Békefi 85., Csánki III. 259., Genthon, 1959, 220., Entz—Gerő 70—71., Éri István: Nagyvázsöny. Bp. 1959. 52—57., Sedlmayr János: A nagyvázsónyi Szent István templom helyreállítása. Műemlékvédelem, 1962. 1. sz.

39. NAGYVÁZSONY (veszprémi járás), csepelyi templomrom. M.

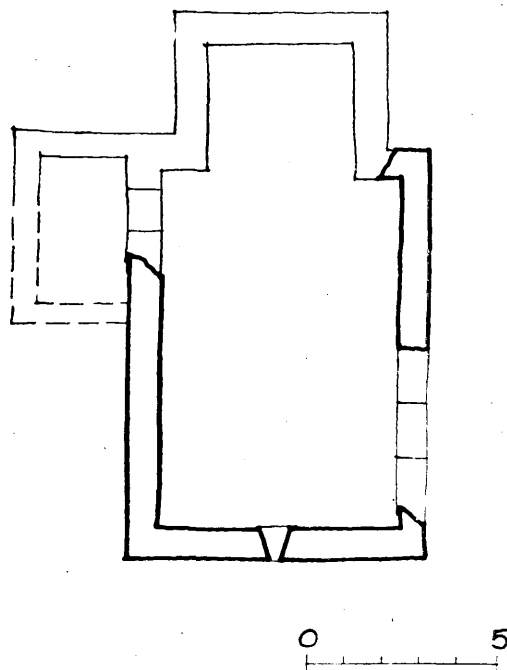
Jellege: Nagyvázsöntől északnyugatra, a csepelyi dombon levő, helyreállított rom.

Története: A XIII. században királyi pohárnokok, vadászok és a bakonybéli apátság népeinek földje, akik mellett a XIV. században helyi kismesek és a Veszényiek, majd a XV. század végétől Kinizsi Pál és a vázsónyi pálosok részbirtoka. Csepel papját 1333—34-ben említik, templomáról adatot nem ismerünk.

1958-ban az OMF kisebb kiegészítésekkel helyreállította. Feltárását Dienes István végezte, a helyreállítás tervezője Agostházi László volt.

Leírása: Egyhajós, keletelt és egyenes szentélyű templomrom, a hajó északi oldalán sekrestyével. A hajó falai magasan maradtak fenn a déli bejáratnál és a nyugati oromfalban keskeny lőrésablakkal. A szentély és a sekrestye alacsony falait az ásátás tárta fel. (93. kép.)

Irodalom: Békefi 71., Genthon 1959, 220., Entz—Gerő 72, 74., Römer: Román- és átmenetkorú... 6., Alaxa Kálmán: A felsőcsepel-pusztai középkori templomrom. Dunántúli Szemle. 1941. 289—293., Éri István: Nagyvázsöny. Bp. 1959. 59—62.

93. kép. — Abb. 93. Nagyvázsöny—Csepely.

40. NAGYVÁZSONY (veszprémi járás), Nemesleányfalu templomromja. Jegyzékben nem szerepel.

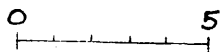
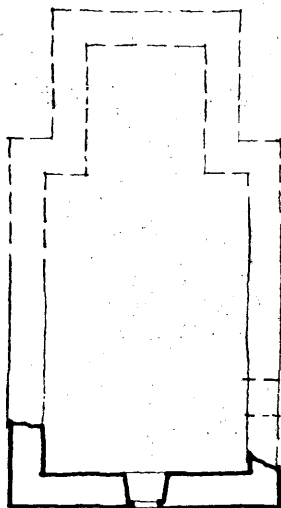
Jellege: A falu temetőjében álló feltáratlan rom.

Története: A XIII. században a bakonybéli apátságé, később a veszprémi káptalané. A XV. században egyetlen nemesek is lakták.

A templomról okleveles említést nem ismerünk. A helyi hagyomány szentjakabi romnak nevezi, feltehetően egykori titulusa nyomán.

Leírása: Nyugati oromfalából tekintélyes darab áll, többi fala lepusztult. (94. kép.)

Irodalom: Entz—Gerő., 72., Eri István: Nagyvázsöny. Bp. 1959. 63.

94. kép. — Abb. 94. Nagyvázsöny—Nemesleányfalu.

41. ÖRVÉNYES (veszprémi járás), templom-rom. M.

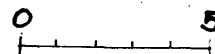
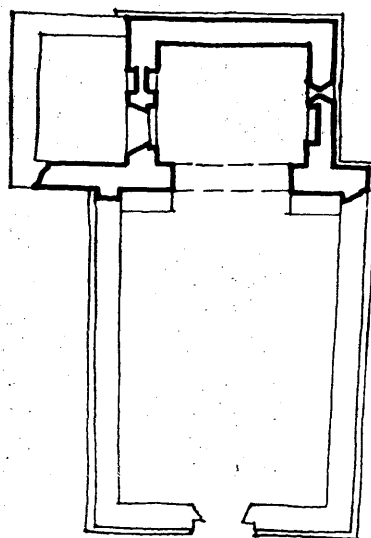
Jellege: A falunak a balatoni műút feletti dombon levő temetőjében áll, helyreállított rom.

Története: A középkorban a tihanyi apátság birtoka, amely az 1211-es összeírásban már szerepel. A XIV. század elején a veszprémi káptalan itteni birtokait elcserélte az apátsággal, s így a falu egészben Tihany tartozéka lett. Ekkor helyi nemes birtokosai is voltak.

A templom középkori okleveles említését nem ismerjük. Az 1740-es években újjáépítették és csak 1890-ben bontották le, hogy anyagából kálváriát építsenek. 1958-ban az OMF részleges kiegészítésekkel helyreállította Sedlmayr János tervei alapján.

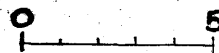
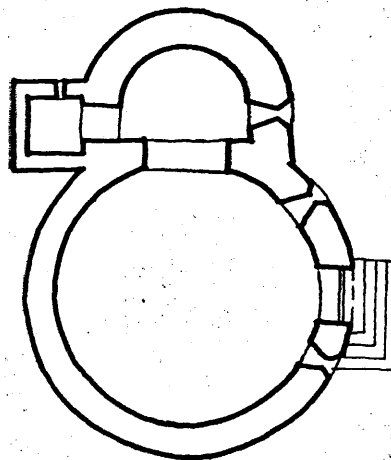
Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom, a szentély északi oldalán sekrestyével. Bejárata a nyugati oldalon volt. Hajójának falait a helyreállítás alkalmával tárták fel. Szentélye teljes magasságban, a diadalívvel és az e felett emelkedő oromfallal, a belső dongaboltozat indításaival és a sekrestye valamivel alacsonyabb falaival együtt a helyreállítás előtt is állt, a szentélyt védő tető viszont 1958-ban készült. (95. kép.)

Irodalom: Holub III. 570., Genthon 1959, 232., Radnóti—Gerő 91., Entz—Gerő 76., Csányi K. 202—210., Erdélyi L.: A

95. kép. — Abb. 95. Örvényes.

tihanyi apátság története. I. 272—273., Semsey 131., Mendele Ferenc: Örvényes község építőanyag- és építészeti vizsgálata. 1960. Kézirat.

96. kép. — Abb. 96. Öskü.

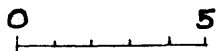
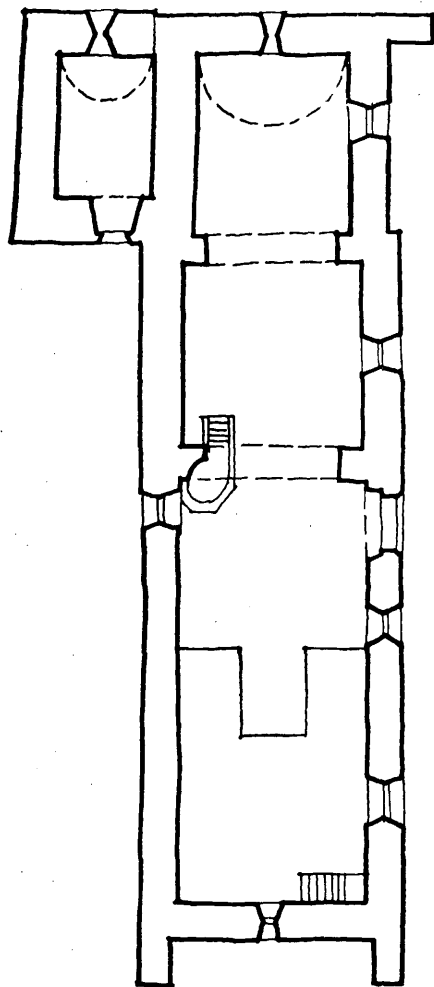
42. ÖSKÜ (veszprémi járás), rk. kápolna. M.

Jellege: A falu közepén emelkedő dombon álló kör-templom, XIX. századi kupolás sisakkal lefedve.

Története: Csánki szerint csak a XV. századtól említik, mint az Újlakiak várát. Templomáról okleveles említést nem ismerünk.

Leírása: Kör alaprajzú, keleti oldalán félköríves szentélyel bővített templom, a szentély északi oldalán kis sekrestyével. Déli oldalán barokk-kori kőkeretes kapu. Belsejét boltozat fedi. (96. kép.)

Irodalom: Csánki II. 210., 245., Békefi 78., Genthon 1959. 233., Römer—Román- és átmenetkorú... 39., Römer: A Bakony, 141., Gerevich 33.

97. kép. — Abb. 97. Pécsely.

43. PÉCSÉLY (veszprémi járás), lebontott református templom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A falu két része között helyezkedett el, román-kori volt, gótikus részletekkel.

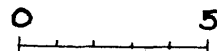
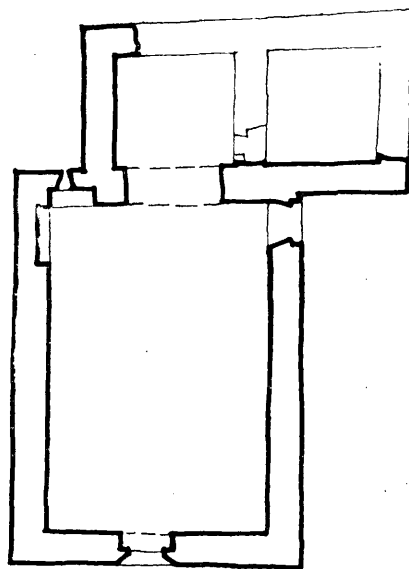
Története: 1117-ben az almádi monostornak adott szőlősi birtokait úgy említi Atyusz-nb. Atyusz bán, hogy azok Pécsely és Kövesd között fekszenek. A XIV. század végén már Nagy- és Kispécsel, amely 1431-ben a budai káptalan részbirtoka. Egyháza 1244-ben Szent Péter tiszteletére volt szentelve, 1333–34-ben István, 1357-ben János, 1371-ben Miklós volt a papja. 1394-ben és 1431-ben is említik Nagypécsel Szent Péter tiszteletére épített templomát. — 1861-ben bontották le, előtte és bontás közben részben Römer, részben Hencz Antal rajzolta le.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templom a szentély északi oldalán emeletes torony volt. A rendkívül hosszú hajót közepe táján diadalív osztotta két részre. Nyugati falát két támpillér erősítette. Bejárata a déli oldalon volt, gyámköves, gótikus kerettel. Déli oldalán kis, román jellegű ablakok sorakoztak egymás felett két sorban. Hajója síkmennyezetes, szentélye dongaboltozatos volt. A toronyba csücsíves bélletű kapu vezetett, II. emeletere fából épült. Falait belül freskók díszítették. (97. kép.)

Irodalom: Békefi 153–155., Holub III. 558–845., Ortway I. 296., Römer: Régi falképek... 5., Römer: A Bakony. 196., Entz—Gerő 26. Gerevich 225.

44. RÉVFÜLÖP (tapolcai járás), templomrom. M.

Jellege: A Balaton-parti üdülőtelep Sziget nevű részén, ma már házak közé beépített területen álló, helyreállított rom.

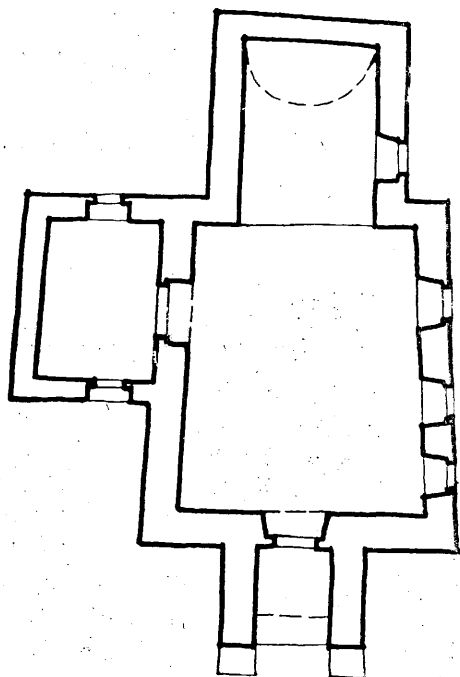
98. kép. — Abb. 98. Révfülöp.

Története: A tihanyi apátság 1211-es összeírásában már szerepel, de ekkor még az Atyusz nemzetségnek is voltak itt birtokai. A XIV. században a helyi Fülöpi és az Orsi Cibrián családoknak is voltak részbirtokaik, sőt a XVI. századig az almádi apátságnak is.

A templomról évszámias adatot nem ismerünk. 1860-ban Rómer és vele együtt Bergh Károly felmérte és ekkor nagyjából a maival egyező állapotban volt. 1953-ban az akkori műemléki hatóság állította helyre, Gerő László tervei alapján.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templomrom, szentélyének déli oldalához sekrestye csatlakozik. Nyugati és déli bejárata volt. A hajót valószínűleg síkfödém, a szentélyt és a sekrestyét dongaboltozat fedte. A hajó falai a diadalívvel és a felette emelkedő oromfallal együtt majdnem eredeti magasságukban fennmaradtak. A szentélynek csak az északi fala maradt meg, többi fala és a sekrestyéje is csak a helyreállítás alkalmával került elő. A nyugati falban levő bejárat gazdag bélletű, félköríves kapu, vörös homokkőből. A hajó északkeleti szögletében falazott mellékoltár volt, felette kis hasítékablak. (98. kép.)

Irodalom: Békefi 173., Holub III. 235–236., Ortway I. 294., Genthon, 1959, 282., Rómer: Román- és átmenetkorú... 13., Csányi K. 202–210., Gerevich 31, 35, 99., Semsey 131., Erdélyi L.: A tihanyi apátság története. I. 281–282. Radnóti—Gerő 88., Entz—Gerő 106., Rómer jkv. III. 23.

99. kép. — Abb. 99. Sáska.

45. SÁSKA (tapolcai járás), rk. templom. M.

Jellege: A falu fő útvonálának tengelyében álló, barokk-korban helyreállított román templom.

Története: A falu a XIV–XV. században a Rátóti Gyulafiaké volt. Templomáról adatot nem ismerünk.

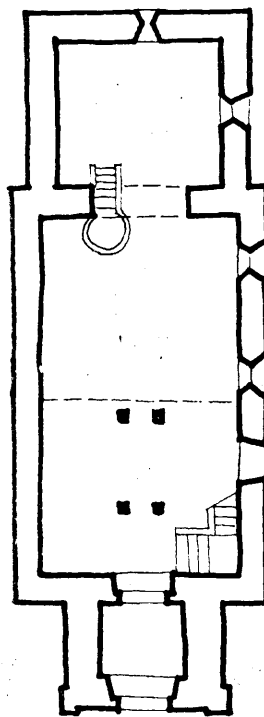
Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom. Nyugati oldalán alul nyitott torony áll, a hajó északi oldalához sekrestye csatlakozik. A hajót síkmennyezet, a szentélyt, a sekrestyét és a torony alját dongaboltozat fedi. A torony emeletein román és gótikus ablakok vannak. (99. kép.)

Irodalom: Békefi 174–175., Holub III. 708., Genthon, 1959, 289., Rómer: Román- és átmenetkorú... 47., Rómer jkv. I. 5–7.

46. SÓLY (veszprémi járás), református templom. M.

Jellege: Barokkban átalakított, gótikus részletekkel rendelkező román kori templom.

Története: 1272-ben Betereg néven királyi udvarnokok földje. A XIV–XV. században „Betereg aliter Soly” helyi

100. kép. — Abb. 100. Soly.

nemesek és a zirci apátság birtoka. Templomáról I. István királynak a veszprémi püspökség számára kiállított, 1002-ből származó adománylevele beszél először, igaz ugyan, hogy csak a IV. Béla által 1257-ben készítettett átiratban. Eszerint tehát a Szt. István első vértanúról elnevezett kápolna a XIII. század közepén mindenképpen állott és lehetséges, hogy már a XI. század elején is volt itt kisebb kápolna.

1706-ban megújították, festett kazettás mennyezete 1724-ből, tornya és szószéke 1755-ből való.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom, nyugati oldalán kétemeletes torony, ez alatt nyílik a bejárat. Hajója síkfödémes, szentélyrésze boltozott. Déli oldalán befalazott konzolos kapukeret. — Festett falmennyezetének és karzatának töredékei Budapesten, az Iparművészeti Múzeumban vannak. (100. kép.)

Irodalom: Csánki III. 250., Genthon, 1959, 294., Römer: A Bakony. 141., Römer hagy. XVII. cs., Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp. 1923. 2., Szentpétery: Szt. István király pécsi és pécsvári alapító levele. 1918., 639—644.

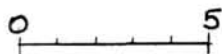
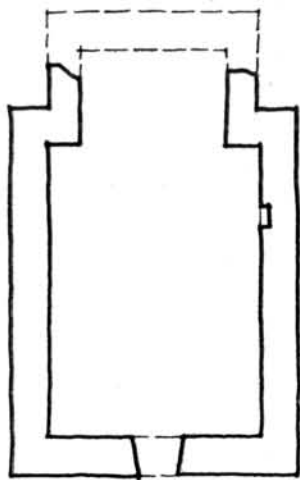
47. SÜMEG (sümegi járás), sarvalyi templomrom. MJ.

Jellege: A községtől délre, a sarvalyi erdőben, bozóttal benőtt rom.

Története: Ismeretlen községhez tartozott, semmiféle adatot nem ismerünk róla.

Leírása: Egyhajós, valószínűleg egyenes szentélyzáródású, keletelt rom, amelynek nyugati fala magasan áll, a többi benőtt a növényzet. Körülötte körítőfal romjai és e körül sok lakóház helye látszik.

Irodalom: Békefi 174., Genthon, 1959, 331.

101. kép. — Abb. 101. Szentantálfa—Árokfő.

48. SÜMEG (sümegi járás), úrbéri templomrom. MJ.

Jellege: A községtől délkeletre, az úrbéri erdőben levő rom.

Története: Úrbér község a veszprémi püspökség sümegi uradalmához tartozó falu volt, első említése a XIII. század közepéről való. Utoljára 1385-ben említik, az 1436-os birtokösszeírásban már nem szerepel.

Temploma 1385-ben Szt. Miklós tiszteletére.

Leírása: Alaprajzilag alig kivehető, erdővel benőtt rom.

Irodalom: Veszprémi regeszták. 226.

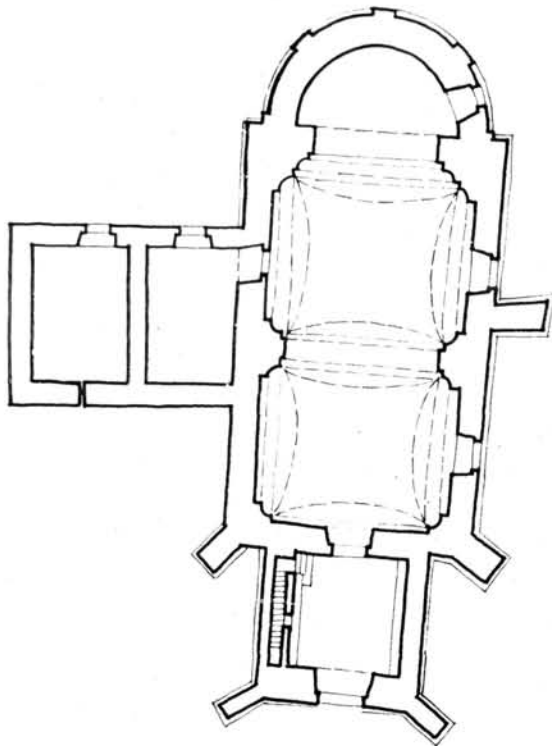
49. SZENTANTÁLFA (tapolcai járás), árokfői templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A községtől északnyugatra, az elpusztult Árokfő falu helyén levő, feltáratlan rom.

Története: A falu a XIV—XV. században a veszprémi püspökség és a káptalan birtoka. Templomának említéséről nem tudunk.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom volt, amelyből magasabban csak a hajó falai maradtak meg, a nyugati bejárat helyével. (101. kép.)

Irodalom: Kiss László: Szentantálfa és környékének földrajza. Bp. 1940. 13—14.

102. kép. — Abb. 102. Szentkirályszabadja.

50. SZENTKIRÁLYSZABADJA (veszprémi járás), rk. templom. M.

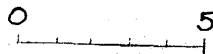
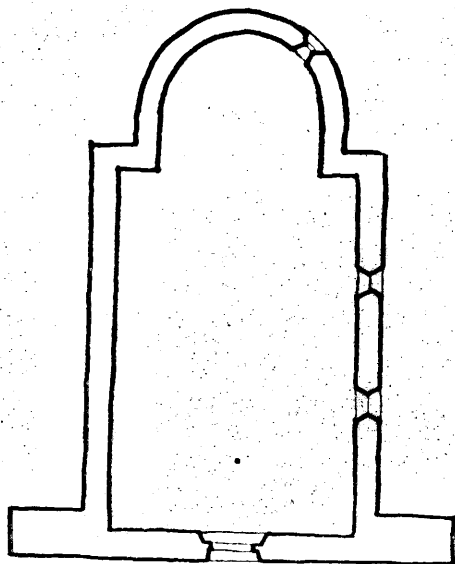
Jellege: A község keleti szélén, kisebb dombon álló, barokkban átépített középkori templom.

Története: A veszprémi káptalan hamis, 1062-re keltezett oklevelében szerepel először. A XIII. századtól kezdve a veszprémi káptalan és helyi nemesek birtoka Zubady, Zabady, Zenthkeralzabady, Zenthkyralzabadya néven.

Egyházát 1383-ban említik. A mellette levő Szt. Kereszt kőkapornát az akkor élő György fia Pál nagyapja építtette. — 1908 körül restaurálás címén átalakították.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, nagyméretű templom, keletelt. Nyugati oldalán háromemeletes torony, a hajó északi felén a templomra merőleges épületszárny, benne sekrestye és a Rosos család kriptája. A torony és a nyugati oromfal sarkain ferde támpillérek, a hajó déli oldalának középvonalában is támpillér áll. A hajó belsejét a sarkokra épített barokk pillérek nyugvó csehboltozatok fedik. Oltára és szószéke copf stílusú, márványból épült. A torony falaiban gótikus ablakok vannak, a torony aljából pedig reneszánsz ajtó vezet a hajóba. A templom hajóját és szentélyét Weszelowszky Bélának, az OMF tervtárában levő, saját kutatásai alapján készített rajzai alapján tartjuk románkörinak. (102. kép.)

Irodalom: Békefi 82–84., Csánki III. 253., Ortway I. 292., Genthon, 1959, 348., Veszprémi reg. 791., Entz–Gerő 77.

103. kép. — Abb. 103. Szigliget.

51. SZIGLIGET (tapolcai járás), lebontott templom. Jegyzékben nem szerepel.

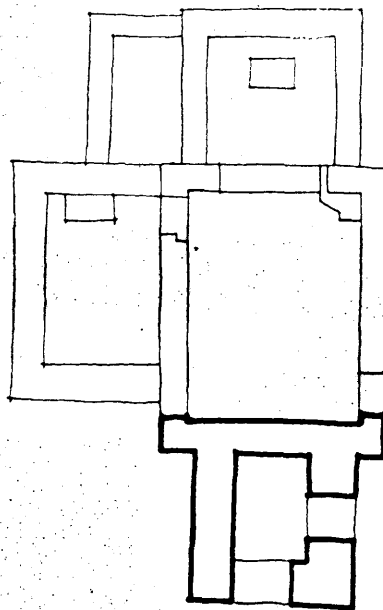
Jellege: A mai, vár alatti templom helyén álló román templom volt.

Története: A mai község a XV. századtól többször említett Ujfauval azonosítható. Ekkor a Mórchidaiaké, majd a század végén többszörös birtokosváltás után az Ujlakiaké.

A templomról okleveles adat nem maradt fenn a középkorból. 1727-ben restaurálták. 1877-ben lebontották és helyére építették a mai templomot.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom volt, nyugati bejárat, nyugati homlokzatának két oldalán egy-egy, a homlokzat síkjában maradó támpillérrel. Hajója felett valószínűleg alulról nyitott fedélszék volt, szentélyét boltozat fedte. A hajó déli oldalán két, a szentélyén egy kis résablak volt. — A mai templom szentélye mögött, annak alapozásaként jól látható a szentélyapszis falazott íve. (103. kép.)

Irodalom: Békefi 177., Ortway I. 297., Rómer: Román- és átmenetkorú... 52, 53., Kozák Károly: Szigliget. Bp. 1961. 13–15., Rómer jkv. I. 19, 23.

104. kép. — Abb. 104. Szigliget–Avas.

52. SZIGLIGET (tapolcai járás), avasi templomrom. M.

Jellege: A falutól délkeletre, a szigligeti hegycsoport lábánál álló, feltárt és helyreállított rom.

Története: A XII. század elején királyi birtokként kapta az Atyusz nemzetség. Egyes részei a zalai várhoz tartoztak. Később a szigligeti vár tartozéka lett és annak sorsában osztozott. A vár felépítése után a XIV–XV. században a régi község elnéptelenedett és lakosai a Várhegy

alatt újonnan települt Újfaluba húzódtak. Egy 1420-as határjárás szerint nincsenek lakói. Ekkor az elhagyott faluban állt a Mindenszentek tiszteletére épített templom. 1953–59-ben az OMF feltárta és kisebb kiegészítésekkel helyreállította. Régésze Kozák Károly, építészei Sedlmayr János és Koppány Tibor voltak.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású templomrom, amelynek szentélye délkeleti tájolású. A szentéllyel szembeni oldalán kétemeletes, zömök, falazott sisakú torony áll, négyzetes földszintje felett nyolcszög alaprajzú felső rész emelkedik. A hajó keleti oldalához sekrestye csatlakozik, a szentély és a sekrestye szögletében pedig csontház, ossarium épült. A templom bejárata a hajó nyugati hosszoldalán volt. (104. kép.)

Irodalom: Békefi 177., Genthon, 1959, 362., Csányi K. 202–210., Radnóti–Gerő 88–89., Entz–Gerő 121., Kozák K. id. m. 10–13., Rómer jkv. I. 19, 23.

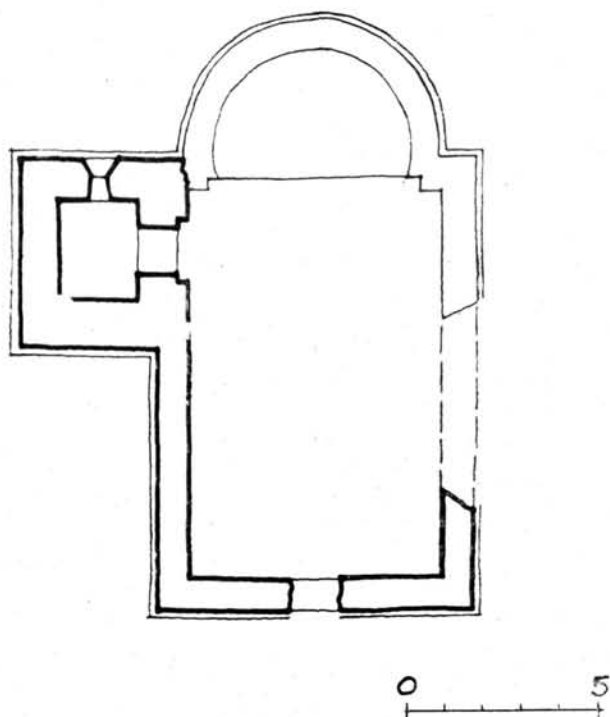
53. SZŐC (devecseri járás), dabasi templomrom. M.

Jellege: A községtől délnyugatra, az erdőben levő elhagyott rom, az egykori Dabas, Dabos, Dobos falu temploma volt.

Története: A falu első említése 1324-ben Dobos néven. Ekkor Dobosi Péter és Benedek itteni birtokait helyi nemeseknek és a Rátótiaknak adták el. Később is a Dobosiak és a Rátóti Gyulafiak birtoka, a középkorban Zala megyéhez tartozott.

1333-ban papja András volt.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt rom, a hajó

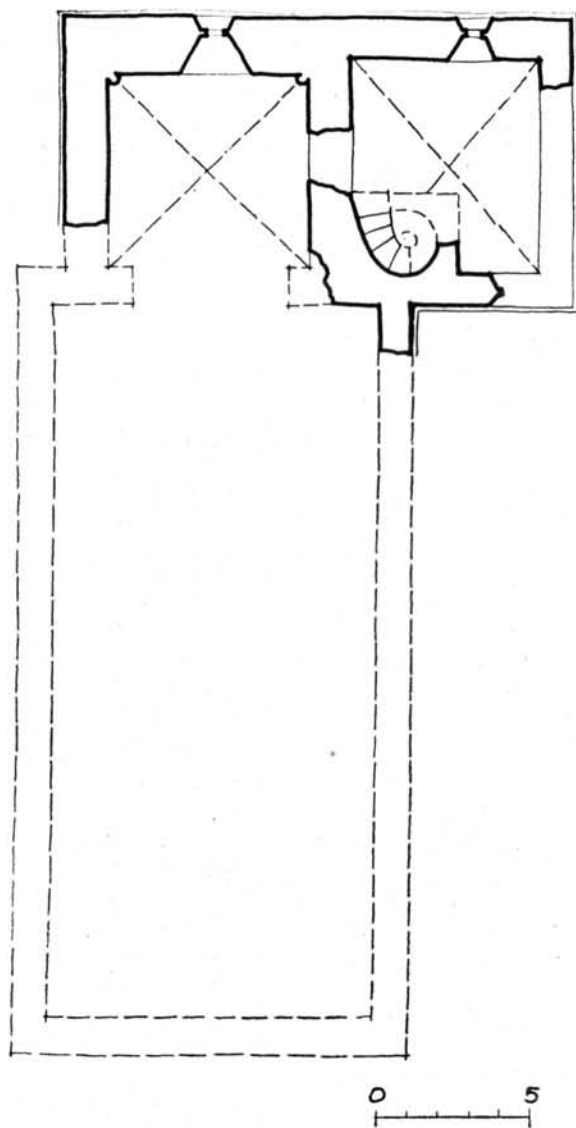
105. kép. — Abb. 105. Szőc–Dabas.

északi oldalán háromemeletes toronnyal, melynek a templomból volt bejárata. A templom kapuja nyugati oldalán volt. A hajó északi és nyugati fala magasabban, a többi a szentély falaival együtt alacsonyra lepusztulva maradt meg. A torony majd eredeti magasságában áll. (105. kép.)

Irodalom: Békefi 127., Orvtay I. 293., Holub III. 185–186., Genthon, 1959, 373.

54. TALIÁNDÖRÖGD (tapolcai járás), templomrom. M.

Jellege: A falutól keletre, kisebb dombon álló, gótikus stílusban átépített nagy templom romja.

106. kép. — Abb. 106. Taliándörögd.

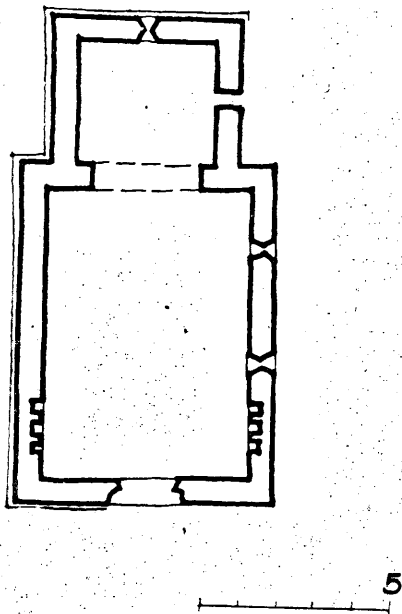
Története: Dörögdi a Péc-nembeli Dörögdiék birtoka volt már a XIII. században és három faluból állott: Alsó-, Felső- és Tótdörögdből. A falvakat és a birtokot a XV. századtól a Sitkeiek örökölték, de a Vezsenyieknek is voltak itt részeik, amelyek később a Vázsonyi Horváthoké lettek.

A templomot Szt. András tiszteletére a XIV. század elején élt Dörögdi Miklós egri püspök és rokonainak ősei építették. 1339 előtt a püspök átépíttette. A templom és a rom további sorsa ma még ismeretlen, a XIX. század közepén hajóját puskaporral robbantották fel és anyagából magtárat építettek. 1880 körül Adám Iván végeztetett kisebb ásatást a rom területén.

Leírása: Csak keletelt, egyenes záródású szentélye és az ehhez délről csatlakozó négyzetes sekrestyéje ismert, gótikusan átépített formában. A sekrestye templom felőli, északnyugati sarkában csigalépcső vezetett a szentély boltozata feletti kápolnába. A szentélyt a sarkokba állított oszlopokra támaszkodó bordás keresztboltozat fedte, a sekrestye boltozatának bordái pedig magasan, a falsarkokra támaszkodtak. A szentély keleti végén magas és keskeny koragóttikus ablak van, hasonlókát, de kisebb méretűeket találunk a sekrestye keleti és déli oldalán is, az utóbbinak csak a fele maradt meg. — Románkori formáját nem ismerjük.

A tihanyi múzeumban kiállított emberalakos pillérfő és a jelenlegi rk. templomban levő szalagfonatos keresztelő medence a románkori templomból származik. Mindkettő XII. századi faragvány. (106. kép.)

Irodalom: Békefi 132—134., Holub III. 194—195., Ortway I. 294., Genthon, 1959, 376., Adám Iván: A felsődörögdi templomrom. Egyházművészeti Lap. 1882.

107. kép. — Abb. 107. Tihany—Apáti.

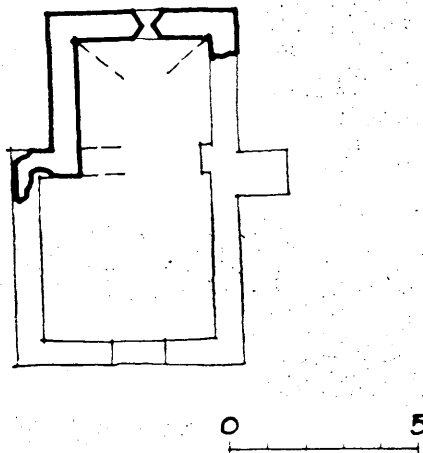
55. TIHANY (veszprémi járás), apáti templom-rom. MJ.

Jellege: A félsziget északi oldalán, a balatoni műút feletti dombon álló, részben kiegészített rom.

Története: Feltehetően a félsziget legrégibb falva, amelynek 1211-ben már 74 háza volt. Először 1267-ben említik Apáti néven. A középkorban mindig a tihanyi apátság birtoka volt. 1340-ben papja András, a tihanyi konvent káplánja. 1942-ben az apátság és a BIB állította helyre.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom romja. Bejárata a nyugati oldalon volt. A hajó nyugati végében fából készített kegyúri karzat gerendáinak fészkei láthatók. A hajó valószínűleg síkfödémű volt, a szentélyt helyreállított dongaboltozat fedi. A hajó déli oldalán két, a szentélyen egy kis résablak, ugyanilyen a szentély keleti falán is. A hajó falainak cseréppel történt lefedése és a szentély fedélszéke 1942-ben készült, ekkor került a romba a kőlapburkolat is, és ekkor falazták fel valószínűleg addig is romosan meglevő oltárát. (107. kép.)

Irodalom: Békefi 122., Römer: Román- és átmenet-korú... 55—56., Römer: A Bakony. 185., Csányi K. 202—210., Radnóti—Gerő 78, 86, 90., Entz—Gerő 86., Semsey 130., Kampis Antal: Tihany. Bp. 1957., 36—39., Römer jkv. III. 24, 29.

108. kép. — Abb. 108. Tihany—Ujlak.

56. TIHANY (veszprémi járás), újlaki templom-rom. M.

Jellege: A tihanyi rév felett, meredek dombon álló kis rom.

Története: A rév felett a középkorban faluról nem tudunk, bár kisebb révész-település lehetett itt. Az 1267-es pápai bulla említi Ujlak Szt. Margit kápolnáját, több adatot nem ismerünk róla.

1963-ban az OMF helyreállította. A feltárást Pámer Nóra végezte, építész Ferenczy Károly volt.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású kápolna romja. Hajója és szentélye egyaránt négyzetes volt, de egymáshoz viszonyítva asszimetrikus elhelyezésben. A dia-

dalív vonalában délről erős támpillére volt. Az északi tájolású épület bejárata a hajó főhomlokzatán, déli oldalán volt. Szentélyét bordás keresztboltozat fedte, indításának nyomai a keleti végfalról leolvashatók. Ebben a keleti falban keskeny résablak van. (108. kép.)

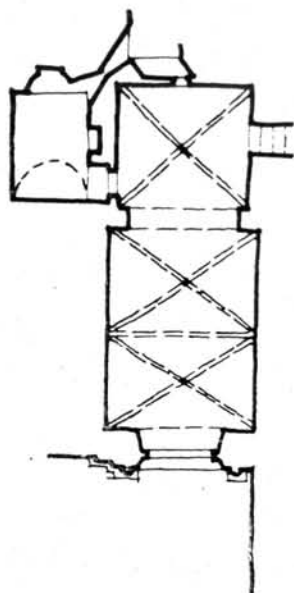
Irodalom: Békefi 150–151., Genthon, 1959, 394., Römer: Román- és átmenetkorú... 56., Radnóti–Gerő 89., Entz–Gerő 86., Semsey 130., Kampis A. id. m. 38.

57. VESZPRÉM, Gizella kápolna. M.

Jellege: A copf püspöki palota és a barokk nagypréposti ház közötti, helyreállított román kápolna.

Története: A veszprémi Várhegyen álló középkori királynéi palotához tartozó XIII. századi kétszintes kápolna volt, amelynek felső részét a püspöki palota építéskor lebontották. Az újkorban először 1723–25-ben, majd később 1747 előtt állították helyre. 1772-ben, az új püspöki palota felépítéskor Koller Ignác püspök Fellner Jakabbal állíttatta helyre. Ekkor épült ma látható utcai homlokzata. 1938-ban belsejét a MOB állíttatta helyre. Freskóit Dex Ferenc restaurálta.

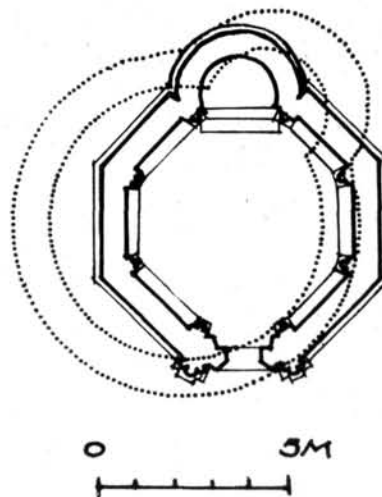
Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású építmény, szentélye keletelt. Észak felől négyzetes sekrestye csatlakozik a szentélyhez. Jelenlegi bejárata a nyugati oldalon van, szentélyét a püspöki palotából vágott ajtón át is meg lehet közelíteni. A hajót két, a szentélyt egy boltszakaszban bordás keresztboltozat fedti, amelynek bordái és zárókövei részben az emeleti kápolnából származnak. A sekrestye felett dongaboltozat van. — A hajó és a szentély északi falán majdnem teljes épségben maradt meg a XIII. század második feléből származó, alako freskódíszítés. — Az emeleti kápolnából csak annak északi fala maradt meg, részben a nagypréposti házba beépítve, boltozatot

109. kép. — Abb. 109. Veszprém, Gizella-kápolna.

tartó pillérekkel és a felettük induló boltozatok csekély maradványaival. (109. kép.)

Irodalom: Genthon, 1959, 421., Römer: Régi falképek... 149., Gerevich 223–225., Jankovich István: A veszprémi Gizella-kápolna. Technika, 1940. 5. sz. 1–6. Csemegi József: A budavári főtemplom. Bp. 1955. 68–69., 155–156., Korompay György: Veszprém. Bp. 1957. 20, 130–138.

110. kép. — Abb. 110. Veszprém, Szent György-kápolna I.

58. VESZPRÉM, Szt. György kápolna. M.

Jellege: A székesegyház és a volt Nagyszeminárium között kis parkterületen feltárt és védőépületben bemutatott rom.

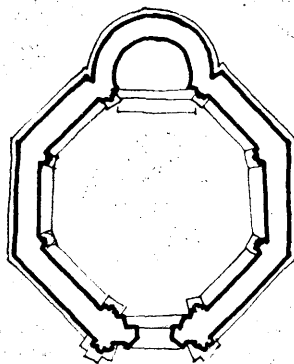
Története: Első említése 1352. A XIV–XV. században többször említik az oklevelek az itt tartott káptalani üléseket, búcsújárásokat. 1467-ben új oltárt alapított benne Vetési Albert veszprémi püspök, majd rendbehozatta és kifestette a kápolnát.

1957–58-ban Hungler József kutatása után H. Gyürky Katalin tárta fel. Az ásás során kiderült, hogy az oktagonális XIII. század első harmadában épült kápolna alatt korábbi, IX–X. századi kerek templom volt, amelyet a kutatás a Szt. Imre legenda Szt. György templomával azonosít. A romok fölé az OMF védőépületet emelt és a romokat kisebb kiegészítésekkel konzerváltatta. A védőépület Erdei Ferenc, a romkiegészítést Koppány Tibor tervezte. A kőszobrászati kiegészítéseket és a Vetési sírkő helyreállítását Szakál Ernő és Birkmayer János szobrászművészek végezték.

Leírása: Az első, pontosan keletelt templom kerek hajóból és ehhez csatlakozó patkóívíű apszisból állt. Ennek csak alacsony falait és burkolásának pár tégláját tudta az ásás feltárni. A föléje épített nyolcszögű kápolna tájolása eltér a keleti iránytól, ez a székesegyházzal párhuzamosan épült. Szentélye ennek is íves. Bejárata a nyugati oldalon volt: gazdag keretezésű későgótikus kapukeret. Belsejében a sarkokon álló karcsú oszlopok tartot-

ták a valószínűleg cikkelyes kolostorboltozatot. Közepén volt és oda is került vissza Vetési püspök alakos, vörösmárvány sírköve. (110–111. kép.)

Irodalom: Genthon, 1959, 419., Gutheil–H. Gyürky–Erdei–Koppány: A veszprémi Szt. György egyház és konzerválása. Műemlékvédelem. 1960. 3. sz. 136–143. H. Gyürky: Acta Arch. XV. 1963., 341–408.

111. kép. — Abb. 111. Veszprém, Szent György-kápolna II.

59. VESZPRÉM, Szt. Miklós templom romjai.

MJ.

Jellege: A város déli részében, a múzeummal szemben levő Kálvária-dombon, csekély alapfalak.

Története: 1293-ban említik először a város déli részét alkotó Szentmiklós-szeg plébániatemplomát, amely a török időkben pusztult el.

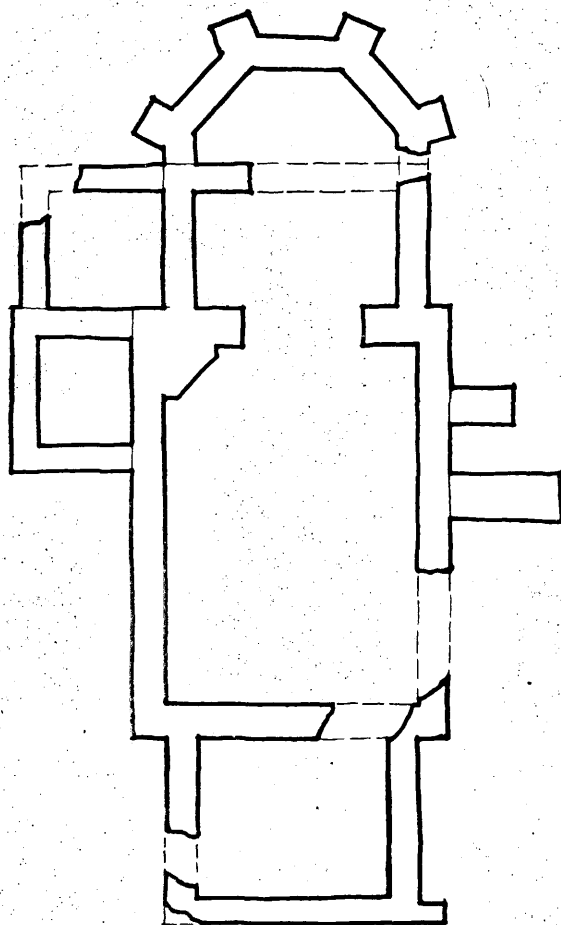
1929-ben tártá fel Rhé Gyula és a kiásott alapfalakat akkor konzerválták. Az ásatás eredményei szerint a templom és a körülötte levő temető XI. századi.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom volt, nyugati oldalán nagyméretű előcsarnokkal. Később a hajó északi oldalához sekrestyét, a szentély mellé pedig csontházat építettek, végül a szentélyt is átépítették sokszögzáródású, támpilléres, gótikus formára. (112. kép.)

Irodalom: Békefi 56., Genthon, 1959, 415., Rómer jkv. IV. 72. 82., Rómer hagy. XVII. cs., Rhé Gyula: Új Árpád-kori templommaradványok Veszprém-ben. A Veszprémmegyei Múzeum Evi Jelentésének Irodalmi Melléklete. 1929–30. 2. sz., Korompay György: Veszprém. Bp. 1957. 24. 139–140.

60. VILONYA (veszprémi járás), református templom. M.

Jellege: A falu közepén, középkori fallal körülvett, barokkban átépített román templom.

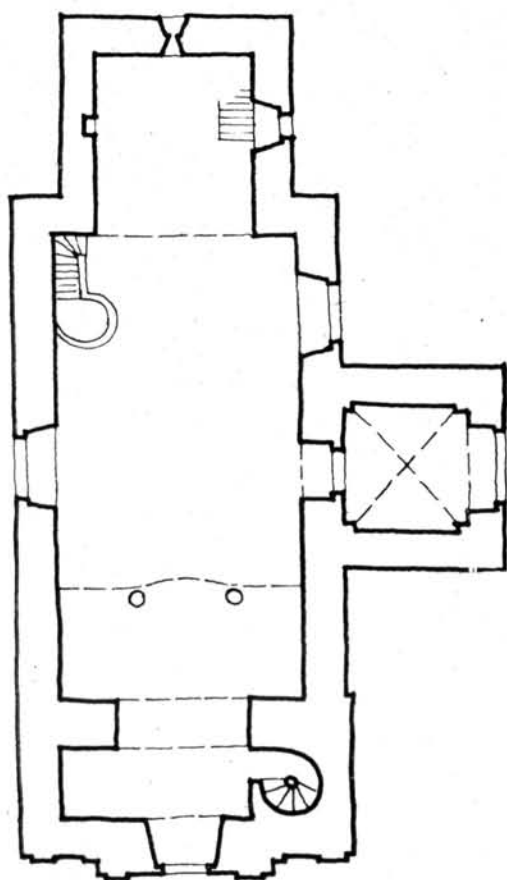

112. kép. — Abb. 112. Veszprém, Szent Miklós.

Története: A középkorban a fehérvári káptalan birtoka volt, csak XV. századi említése közismert. A templomról nem ismerünk okleveles adatot.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom. Hajójának nyugati vége valószínűleg barokk toldalék a toronnyal együtt. A hajó déli oldalán előcsarnok van, jelenlegi formájában ez is barokk. Bejárata a nyugati torony alatt; a déli előcsarnokban későgótikus kapukeret van. A hajó újabb síkmennyezetes, 1720 és 1728 között készített festett falmennyezete ma a Nemzeti Múzeumban van. Szentélyét dongaboltozat, a déli előcsarnokot pedig fiókos dongaboltozat fedi. Kétemeletes, órapárkányos barokk tornyán hagymasisak emelkedik. (113. kép.)

Irodalom: Békefi 86., Csánki III. 260. Genthon, 1959, 426., Entz–Gerő 87.

113. kép. — Abb. 113. Vilonya.

61. ZALASZÁNTÓ (keszthelyi járás), rk. templom. M.

Jellege: A község közepén, kis dombon álló gótikus templom, román részletekkel.

Története: A falu első említése 1236. Ekkor vette meg rokonától Kaplony nembeli Zlaudus fehérvári, később pozsonyi prépost, majd veszprémi püspök. A tatárjárás idején a szomszédos Tátika elpusztította, ezért büntetésül Tátikától elvették birtokait és azokat Zlaudusnak adományozta a király, aki viszont a veszprémi püspökségre hagyta.

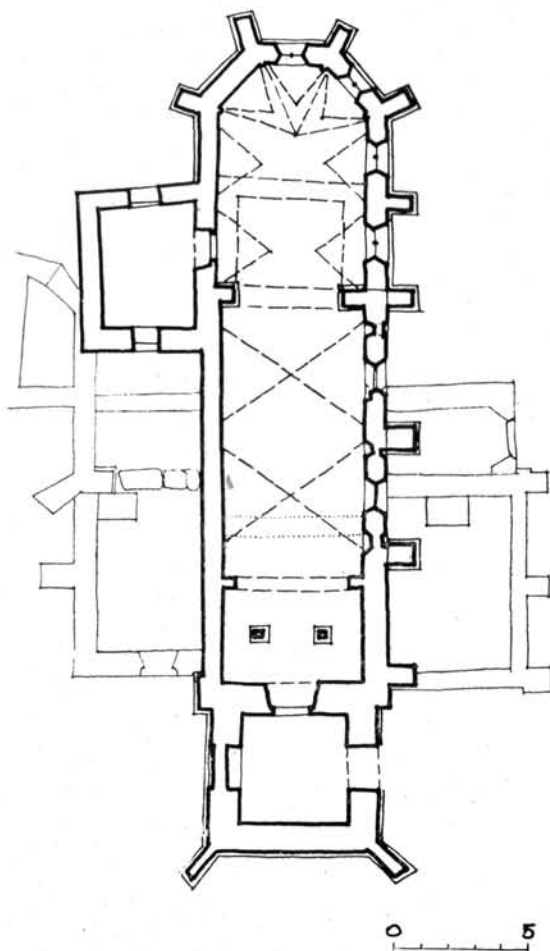
A birtokot 1341-ben Kál-völgyiekért cserélte el a püspökkel Károly Róbert király és Szántó ekkor királyi falu lett. Később a Tátika-keszthelyi uradalomhoz tartozott, és mint ilyen került 1438-ban a Gersei Pethők kezére. A XV. században járási székhely, kiváltságos mezőváros volt.

1236-ban, majd 1247-ben említik Szt. Kozma és Damján

tiszteletére épített templomát, amelyről a XIV–XV. századból is többször hallunk.

1958–60-ban a plébánia és az OMF helyreállította. A feltárást Détshy Mihály, a helyreállítást Détshy Mihály és Koppány Tibor irányították. 1959–60-ban környékét régészeti Kozák Károly tárta fel.

Leírása: Az egyhajós, sokszögzáródású, keletelt gótikus templom hajójának déli fala faragott román kváderekből áll, benne három, magasan elhelyezett kis résablakkal. A hajó középvonalában épített barokk támpillér mögött volt a román templom déli bejárata. A hajó nyugati végfaiát pontosan nem sikerült megállapítani, mivel a templom belsejében nem volt ásatás. Gótikus diadalív falába átfordul a románkori falazat és ehhez csatlakozik a később, a XVIII. században kriptának használt román szentély ma burkolat alatt levő része. — Eszerint tehát egyhajós, egyenes szentélyzáródású volt a román templom, déli oldalán bejárattal, három ablakkal. Hajóját még a XIV. században toldották meg nyugat felé, szentélyét pedig a XV. század végén építették át. (114. kép.)

114. kép. — Abb. 114. Zalaszentő.

Irodalom: Békefi 175—176., Ortway I. 297., Holub III. 339, 865—866., Genthon, 1959, 436., Entz—Gerő 23, 152., Détszhy—Sedlmayr: A zalaszántói plébániatemplom restaurálása. Műemlékvédelem. 1958. 2. sz. 84., Kozák Károly: A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története. A. É. 1962. 2., 222—235.

62. ZALAVÁR (keszthelyi járás), temetőkápolna romja a Várszigeten. Jegyzékben külön nem szerepel, csak a területtel, mint régészetiileg véddel együtt.

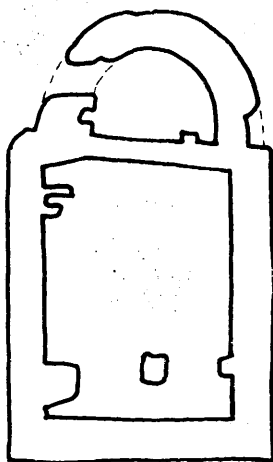
Jellege: Feltárt és visszatemetett alapfalak.

Története: Az ásátás tanúsága szerint a XI. század közepeéről származik, a körülötte feltárt temetővel együtt.

1951 és 1954 között tárta fel Fehér Géza és Sós Ágnes.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű templom volt, nyugati oldalán valószínűleg egy középső és két falpilléren nyugvó karzattal. Bejáratának helye ismeretlen. (115. kép.)

Irodalom: Entz—Gerő 24., Sós Ágnes: Rapport préliminaire des fouilles exécutées autour de la chapelle du château de Zalavár. Acta Arch. 1954., A. Sós—S. Bökönyi: Zalavár. Bp. 1963. Arch. Hung. XLI., 160—168.

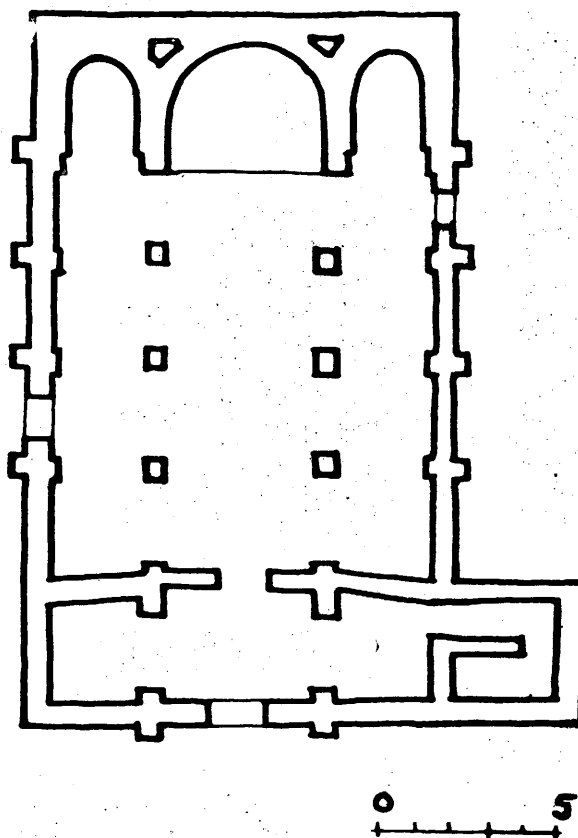
115. kép. — Abb. 115. Zalavár, temetőkápolna.

63. ZALAVÁR (keszthelyi járás), „Récéskúti” bazilika. M.

Jellege: A falutól nyugatra elterülő, egykori Zala-ártér ügynévezett Récéskút szigetén feltárt templom romja.

Története: Ismeretlen. — 1946-ban Radnóti Aladár tárta fel. Újabbán 1961—62-ben Cs. Sós Ágnes végzett itt sok új eredményt hozó ásátást.

Leírása: Nagyméretű, téglalap alaprajzú, háromhajós templom, a hajók keleti végein belül egy-egy íves szentély.

116. kép. — Abb. 116. Zalavár, récéskúti bazilika.

téssel. Főbejárata a nyugati oldalon volt, de mindkét mellékhajót meg lehetett közelíteni egy-egy oldalbejáraton át. A XII. században átépítették és a XV. században újból átalakították. Ezekből az építésekől származik a nyugati toronypár falainak alsó része és a déli toronyhoz csatlakozó külső toldalék. — A falak az ásátásból elég alacsonyan kerültek elő, ezért egységesen felmagasították őket, majd az így kialakított, de erősen szétfagyott romot 1960-ban az OMF konzerváltatta. (116. kép.)

Irodalom: Genthon, 1959, 439., Entz—Gerő 153—154., Radnóti Aladár: Jelentés az 1946 szeptember 20-ig Zalavárról folytatott ásátásokról. Magyar Múzeum, 1947. II. füzet, Dercsényi Dezső: L'église de Pribina á Zalavár. Etudes Slaves et Roumaines, 1948., Cs. Sós Ágnes: Archäologische Beiträge zur Frage der Gestaltung der Zentrale des Pribina-Besitzes. IV. Szlav Régészeti Szeminárium. Bp. 1963. X. 22—25. Kézirat.

64. ZÁNKA (tapolcai járás), református templom. M.

Jellege: A falu feletti dombon álló, barokkban átépített román templom.

Története: A falu a XII. században az Atyusz nemzet-

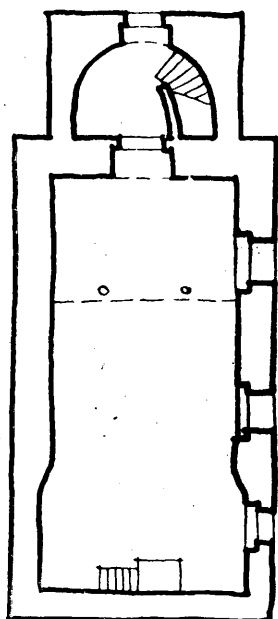
sége volt, a XIII. században pedig a Rátótiak és a vespéremi káptalan birtoka. A Rátóti Gyulafiak része a XV. században a Rozgonyiak kezére jutott.

Zánka papja 1333–35-ben Miklós. Templomát, amely Szt. István tiszteletére volt avatva, 1519-ben említik. A török időkben tönkrement templomot 1788-ban építették újjá. 1879-ben renoválták és szentélye fölé a mai tornyot építették.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom volt, nyugati oldalán toronnyal. Teljesen átépítették és mai formájában az egykori szentély — kívülről négyzetesre átépítve — a templom előcsarnoka, a nyugati torony pedig a hajó terébe belebontva és kétoldalt kibővítve a hajó nyugati végét alkotja.

A hajó síkfödémű, az előtérnek használt íves belsejű szentély boltozatos. A templom nyugati végében épített szószerű alatt római oszloptörzseken két román ikerablak oszlopító van. Hasonlót találunk a templom nyugati falában, a padlástér felől, befalazott állapotban. Valószínűleg mindhárom a torony ablakaiból származik. (117. kép.)

Irodalom: Békefi 185., Ortway I. 297., Holub III. 960–961., Genthon, 1959, 440., Semsey 131, Thuri Etele: A zánkai e. ref. egyház rövid története. Bp. 1886., Radnóti—Gerő 86., Entz—Gerő 23, 126–127.

117. kép. — Abb. 117. Zánka.

A soron következő jegyzék az eddig felsorolt román-kori templomokon túlmenően azoknak a falvaknak nevét tartalmazza, amelyek egyházai az 1333–35-ben készített pápai tizedjegyzék keletkezésének idejéig okleveles ada-

tokkal bizonyíthatóan léteztek. Közülük többnek templomáról, illetve templomának helyéről tudunk. Ilyenek a múlt század végén elpusztított Pesze temploma Felső-örstől északra, vagy az ugyanebben az időben elbontott csittényi és sándori templomrom Balatonkenese határában, a Hidegkút melletti csatári és billegei, a Veszprém-fajsz határában levő „puszta-templom”, a vászolyi „Pusztaszentegyház” dülő romja, a Nagyvázsony—kabhegyi templomrom és még számtalan egyéb. Emellett több olyan barokk és klasszicista templom van a Balaton-Felvidéken, amelyekről további kutatással esetleg kideríthető román-kori eredete. Ilyenek a balatonakali rk. templom, az Akali határában levő Ság puszta temetőjében levő rom, a monoszlói ref. templom, a Badaacsonyörs feletti kápolna és még több más épület.

A jegyzékben a középkori falunevet közöljük és amennyiben szükséges, zárójelben jegyezzük meg a mai elnevezést.

Abrám (Abrahamhegy)	1333.
Almád (elpusztult)	1333.
Barnag	1284.
Bács (-puszta)	1333.
Billege (elpusztult)	1333.
Csatár (elpusztult)	1333.
Diszel	1333.
Erek (elpusztult)	1184—88.
Esseg (elpusztult)	1333.
Fajsz	1257.
Füred	1333.
Gulács	1333.
Haláp	1333.
Henye	1335.
Hidvég	1330 k.
Istvánd (Lesence-)	1333.
Kajár (Balatonfő-)	1333.
Kapoics	1333.
Karmacs	1333.
Káptalanfő	1272.
Kenese	1331.
Kér (Hajmás-)	1184—88.
Keszi (Gyula)	1254.
Keszi (Pap-)	1333.
Keszi (Sár-, elpusztult)	1333.
Keszthely	1247.
Mencshely	1333.
Mindszentkál	1333.
Monoszló	1333.
Ósi	1184—88.
Paloznak	1333.
Papsoka (elpusztult)	1211.
Peremarton	1333.
Petend	1333.
Pesze (elpusztult)	1269.
Pula	1333.
Rezi	1333.
Szár (Vörös-)berény	1290.
Szentandrásbáh	1328.
Szentbenedekbál	1333.
Szentiván (elpusztult)	1221.
Szentistván (Király-)	1333.
Szentjakabfalva	1288.
Szentvidkál	1269.
Szőllős (Balaton-)	1327.
Tagyon	1323.
Tapolca	1272.
Tomaj (Lesence-)	1333.
Tótdörögd (Dörögd-puszta)	1238.

Tördemic	1297.
Uzsa	1304.
Vámos	1304.
Vászoly	1333.
Vátka (elpusztult)	1334.

Vigánt	1335.
Vita (Nemes-)	1333.
Vonyarc	1335.
Vöröstó	1121.
Zsid (Várvölgy)	1333.

Koppány Tibor

Jegyzetek

¹ Műemlékjegyzék. Kiadta az Országos Műemléki Felügye-
léség, Bp. 1960.

² Römer Flóris: Archeologiai levél Zala megyéből. V. U.
1863., 346.

Römer Flóris: Zala megye középkori egyházi építményei
és azok jellemzése. Szabó József: A magyar orvosok és
természetvizsgálók 1863 szeptember 19–26-ig Pesten tar-
tott IX. nagygyűlésének Történeti vázlata és Munkálatai.
Pest, 1864.

³ Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai
a középkorban. Bp. 1907.

⁴ Legutóbb Entz Géza–Gerő László: A Balaton-környék
műemlékei (Bp. 1958.) c. könyve részleteiben és össze-
foglalóan, a legújabb kutatások eredményeit is felhasz-
náva ismerteti a terület műemlékeit. — L. még: Csányi
Károly: A Balaton környékének középkori templomai.
Turisták Lapja, 1935., Csányi Károly: Seta a Balaton-
vidéki műemlékekhez Akaltól Kisdörgicséig. Balatoni
Szemle, 1944., Dercsényi Dezső: A Balaton környékének
műemlékei. Szépművészet, 1941., Bogyay Tamás: A Ba-
laton-vidék műemlékei. Magyar Építőművészet, 1944.,
Radnóti Aladár–Gerő László: A Balaton régészeti és
történeti emlékei. Bp. 1952.

Az egyes műemlékekre vonatkozó és a helytörténeti
irodalmat l. a műemlékenként felsorolt irodalomban.

⁵ Zalavár művészettörténeti jelentőségét Entz Géza dolgozta
fel és a „Magyar régészeti, művészettörténeti és érem-
tani társulat” ülésén 1963 március 19-én ismertette kutá-
sainak eredményét „XI. századi kőfaragó műhely Zala-
váron” címmel. Somogyvárról Dercsényi Dezső: A so-
mogyvári Szt. Egyed-apátság maradványai. Bp. 1934., Ti-
hanyról l. a műemléki irodalomban, Almád pedig a mai
napig is feltáratlan.

⁶ A magyar művészettörténelem főladata. MTA. II. O.
Közl. II. kötet, I. sz. Bp. 1951., 5, 20. oldal.

⁷ A tihanyi alapítólevél említi Lelle Szt. Kelemen egyhá-
zát. Entz–Gerő id. m. 20. oldal.

⁸ Entz–Gerő id. m. 17–27. oldal.

⁹ Az okleveles adatokat a XIV. század első harmadáig
gyűjtöttem össze, egyrészt azért, mert az 1333–35-ös pá-
pai tizedjegyzék az első átfogó összeírás erről a vidékről
is, másrészt mert a gótika véleményem szerint a köz-
pontoktól távolabb eső falvakban csak ekkor, a királyi
hatalom megerősödése nyomán fellendülő gazdasági élet
hatására indul meg. A XIV. század elején épülő falusi
templomok még erős román hatás alatt keletkeznek,
amint arra jó példa Berhida temploma. Egyébként itt
jegyzem meg, hogy az adatok összegyűjtésében kizáró-
lag kiadott anyagra támaszkodtam, kivéve Holub József-
nek Zala megye falvairól írott nagy kéziratát.

¹⁰ Römer Flóris jegyzőkönyvei tanúskodnak a századfor-
duló pusztításairól. L. G. Sándor Mária: Veszprém me-
gye középkori műemlékei Römer Flóris jegyzeteiben.
Kézirat, 1956. — Adatainak átengedéséért ezúton mondok
köszönetet.

¹¹ A felsorolt irodalom rövidítései:

Békefi, I. 3. jegyzet.

Holub I. — Zala megye története a középkorban. I. Pécs,
1929.

Holub III. — Zala megye története a középkorban.
III. Pécs, 1933. Kézirat.

Csánki III. — Magyarország történeti földrajza a Hu-
nyadiak korában. III. Bp. 1887. — Csak azoknak a fal-
vaknak az esetében használtam, amelyekre Holub id.
kézírata nem tért ki, mert ő Csánki egyébként alapvető
könyvét munkájában feldolgozta.

Genthon, 1959. — Genthon István: Magyarország műv-
észeti emlékei. I. Dunántúl. Bp. 1959.

Veszprémi reg. — Kumorovitz: Veszprémi regeszták.
Bp. 1953.

Ortvay I. — Magyarország egyházi földleírása a XIV.
század elején. I. Bp. 1891.

Csányi K. — A Balaton környékének középkori temp-
lomai. Turisták Lapja, 1935.

Semsey — Römer Flóris: A Balaton környék pusztuló
műemlékei nyomában. Műemlékvédelem, 1959. 129–161.

Römer: Román- és átmenetkorú... — építmények ha-
zánk területén. Arch. Közl. 1876.

Römer: Régi falképek... — Magyarországon. 1874.

Radnóti–Gerő — A Balaton régészeti és történeti emlé-
kei. Bp. 1952.

Entz–Gerő — A Balaton-környék műemlékei. Bp. 1952.
Végül Römer Flóris kéziratot hagyatéka az OMF könyv-
tárában:

Römer jkv. — Römer jegyzőkönyvei.

Römer hagy. — Römer jegyzetei csomagokban.

¹² Az alaprajzok lelőhelyei:

Alsópáhok: Szántó Imre i. m.; Aszófő: Zádor Mihály

i. m.; Balacsonytomaj: OMF Tervtár, 186. lsz. Stornó F.

1877.; Balatoncsicsó (Szentbalázs): OMF Tervtár, 6901. lsz.

Weszelowszky B. é. n.; Balatonederics: Bogyay Tamás

i. m.; Berhida: Ágostházy László (VÁTERV) felmérése,

1963.; Dörgicse (Alsó-, Felső-, Kis-): Szentlélek–Gerőnc

— Eri i. m.; Felsőörs: Erdei Ferenc felmérése, 1963.

Gyulakeszi (Szent Ferenc kisése): Römer jkv. III. 52.

Hévíz (Egrecy): OMF Tervtár, 1385–86. lsz. Várnai De-

zső; Kisapáti: Sedlmayr János, 1958.; Kővágóörs (Sóstó-

kál): OMF Tervtár, 6440. lsz. Weszelowszky B. é. n.

Köveskál (Töttöskál): OMF Tervtár, 8000. lsz. Wesze-

lowszky B. é. n.; Mencshely: Bakonyi Múzeum Adattára;

Mindszentkál (Kerekikál): OMF Tervtár, 2885. lsz.

Stornó F. 1877.; Nagyvázsöny (Szt. István templom): OMF

Tervtár, 3819. lsz. Weszelowszky B. é. n.; Nagyvázsöny

(Csepely): Sedlmayr János felmérése, 1958.; Nagyvázsöny

(Nemesleányfalu): Sedlmayr János felmérése, 1958.

Oskú: OMF Tervtár, 4270. lsz.; Pécsely: OMF Tervtár,

3877. lsz. Hencz Antal, 1861.; Sáska: OMF Tervtár, 6548.

lsz. Schulek János, 1923.; Szentantalfa (Árokfő): OMF

Tervtár, 6896. lsz. Weszelowszky B. é. n.; Szentkirály-

szabadja: OMF Tervtár, 6965. lsz. Weszelowszky B. é. n.

Szigliget (lebontott templom): OMF Tervtár, 7127. lsz.

Stornó F. 1877.; Szóc (Dabas): Schönerné Pusztai Ilona

felmérése, 1959.; Taliándörögd: OMF Tervtár, szám nél-

kül, Weszelowszky B. é. n.; Tihany (Apáti): OMF Terv-

tár, 7890. lsz.; Tihany (Újlak): Ferenczy Károly felmé-

rése, 1962.; Veszprém, Gizella-kápolna: OMF Tervtár,

8359. lsz.; Veszprém, Szent György-kápolna: H. Gyürky

Katalin i. m.; Veszprém, Szent Miklós templom: Rhé

Gyula i. m.; Zalavár, Vár, kápolna: Cs. Sós Agnes i. m.

Zalavár, Récéskúti bazilika: Entz–Gerő i. m. A felsoro-

lásban nem szereplő emlékekről Koppány Tibor készi-

tette a felméréseket.

Romanische Kirchen des Balatonoberlandes

Die Balatongegend ist eines der an Kunstdenkmälern reichsten Gebiete Ungarns. Besonders viele mittelalterliche Denkmäler sind hier zu finden. Das an der Nordseite des Sees liegende waldige Oberland ist seit dem Mittelalter dicht bewohnt, demzufolge befinden sich dort auch heute noch überraschend viele Baudenkmäler. Die Kunstgeschichtsforschung setzte vor hundert Jahren ein, um die reichen und mannigfaltigen Kunstobjekte dieser Gegend zu erschliessen; seitdem erschienen Jahr für Jahr Spezialarbeiten und populärwissenschaftliche Publikationen über die Baudenkmäler und die anderen mittelalterlichen Sehenswürdigkeiten der Balatongegend.

Durch die bisherige Forschung wurden zahlreiche kleinere und grössere Kirchen und Kirchenruinen romanischen und gotischen Stils registriert. Mit Vorliebe wurden aber die leicht zugänglichen Denkmäler der Küstengegend untersucht; das ebenso bedeutende Material der weitliegenden Gegenden blieben dagegen fast vollkommen unbekannt. Die hervorragenden Bauten wurden in der Literatur mehrfach behandelt. Es wurde über die kunstgeschichtlich wertvollen und interessanten Details viel geschrieben, von technischen Gesichtspunkten der Baukunst aus wurden sie aber noch nicht untersucht. In ganz wenigen Fällen wurden Rohmaterial, Baukonstruktion, Raumbildung und Formgebung einer genaueren Behandlung unterzogen.

Um uns ein Bild der mittelalterlichen Baukunst dieses reichen Gebietes zu gewinnen, müssten die Bauten diesen Gesichtspunkten gemäss untersucht werden. Diese Arbeit ist derzeit noch unmöglich, da man über eine umfassende Übersicht der Baudenkmäler nicht verfügt. Man musste sich bisher nur mehr mit einer Auswahl von interessanteren Details begnügen. Die erste Aufgabe ist also die Statistik des Denkmalbestandes aufzustellen. Dann muss das Aufsammeln der geschichtlichen, archäologischen und kunstgeschichtlichen Daten folgen. Im Besitz derselben wird man erst imstande sein, eine baugeschichtliche Untersuchung vorzunehmen, und die Geschichte der mittelalterlichen Baukunst des Balatonoberlandes zu schildern.

Verfasser veröffentlicht die Statistik der romanischen Kirchen und Kirchenruinen mit Zusammenfassung der Geschichte, Beschreibung, Grundriss und Literatur derselben in alphabetischer Reihenfolge. Mehrere der 64 aufgezählten Baudenkmäler sind heute spurlos verschwunden; ihr einstiges Bestehen wird aber mit alten Aufzeichnungen belegt. Viele Kirchen wurden im XVIII. und XIX. Jahrhundert wenigstens teilweise umgebaut. Mehrere wurden in den letzten Jahren durch das Denkmalamt restauriert oder konserviert.

Am Schluss steht das Verzeichnis jener Kirchen der romanischen Zeit, deren einstiges Bestehen durch die Daten der Urkunden bewiesen ist.

Tibor Koppány